

НАШИ ЈЕВРЕЈИ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ КОД НАС

ЗБОРНИК МИШЉЕЊА НАШИХ ЈАВНИХ РАДНИКА

КЊИГА I

Г. г. Аранђеловић др. Драгољуб, Белић Милорад, Благојевић Обрад, Божовић Григорије, Демајо Самуило, Драговић Вук, Дуњић Радослав, Ђонових Јован, Ђорђевић Ц. Димитрије, Загорчић др. Стеван, Коркут Дервиш, Кујунџић Михаило, Леви др. Јуда, Љубибратић Драгослав, Маџаревић Васа, Ненадић Војислав, Пандуровић Сима, Поповић др. Душан, Скрбић Теодор, Смодлака Лука, Стојановић Војислав, Шик др. Лавослав, Шумановац Паја.

БЕОГРАД, 1940 ГОДИНЕ

11021 5500 ID = 11050393

НАШИ ЈЕВРЕЈИ

УРЕДНИЦИ:

МИЋА ДИМИТРИЈЕВИЋ
НОВИНАР

ВОЈИСЛАВ СТОЈАНОВИЋ
ПУБЛИЦИСТА

БЕОГРАД, 1940 ГОДИНЕ

„ОБРАЗ“ - БЕОГРАД
И. Бр. 3335

НАША УВОДНА РЕЧ

Главна намера овога зборника биће јасна свима који га с потребном пажњом и објективношћу прочитају. Његов уређивачки одбор осетио је диктат дана да учини код нас једну анкету о Јеврејима, о нашим Јеврејима, да би се по могућству рекла истина, да би им се учинила правда. Ово тим пре што је наш народ у основама своје душе и у гледањима на свет на првом месту заточник правде и, што не може да мрзи друге народе само зато што су то, што нису његова кост и крв. За наш народ осећање правде је једно од основних његових осећања и он ту правду, правичност и справедљивост, спонтано никоме не жели да закрати. А нарочито онима који се гоне и мрзе, јер је то кроз своју мучну прошлост јако осетио на својој кожи, можда у историји на првом месту после Јевреја.

Код нас се, у Србији, није знало за мржњу према Јеврејима, те су они били изједначени у свима правима и имали пуну, несумњиву и неколебљиву слободу рада, развијања и култа. Показало се, нарочито у ратовима за ослобођење и уједињење, да такво осећање и таква наша политика нису били на погрешном путу. Наши Јевреји су несумњиво због тога из дана у дан тупили у нашој средини оштрице своје особености, све се више адаптирали и једначили духовно са нама. Међутим, после ратова почео је допирати до нас антисемитизам, осећање, појам и покрет за који ми раније нисмо знали. То је, дакле, потпуно не наша но туђа ствар. Све што се може

рећи, можда су држање, погледи и менталитет извесних Јевреја туђе културе и погледи и менталитет туђих средина нешто учинили да ми градимо разлике између њих и југословенских, и да ослушнемо кад се изван нас постављало јеврејско питање, кад је гдегод растао антисемитизам.

У природи је људског друштва да се свака ствар, свако питање може развијати позитивно и негативно. Највише то зависи од тога како се питању у почетку приступи и са каквим осећањем и побудом. Поред тога што је лакше погрешити него наћи правилан пут. А правилан пут је потреба и заповест. Стога се, ето, јавља овај зборник и то у најбољој намери. Не да се једном систематисаном тезом јавности натура једно мишљење, него да јој се само помогне да врши своју племениту улогу како треба, да питање има са више страна гледано и осветљено, те да би могло стварати правилне судове и закључке и, на њихову основу, чинити сугестије и директиве, како јој је то у њеној природи и дужности.

Уредништво зборника је сматрало за потребу да се у овим данима обрати нашим јавним радницима и затражи њихова мишљења о нашим Јеврејима. Та су мишљења дата по слободном уверењу, без каквога споразумевања или утицања, независно и објективно у оној мери, каква приличи и јавним радницима и озбиљности предмета.

Ето такву књигу пружамо читаоцима и најширој јавности да, прочитавши је, сами доносе закључке и најзад оцене да ли је једна оваква анкета од значаја и вредности. Уредништво се јавља са овим зборником у уверењу да њиме помаже један не тако мали јавни интерес своје земље.

Рукописи у овој књизи објављени су оним редом како су стизали.

Др. ДРАГОЉУБ АРАНЂЕЛОВИЋ

сенатор, бивши министар, судија Међународног
избраног суда

Издавачи ове књиге желели су да чују и моје мишљење о јеврејском питању, које се већ годинама претреса у јавности.

Немајући разлога да избегавам одговор рећи ћу ово неколико речи. Пошто је и мој живот великим делом протекао у предратном времену, то се и односно положаја Јевреја у Србији и у осталом свету у првом реду сећам положаја Јевреја у Србији пре рата.

У Србији се никад јеврејско питање није постављало онако како се оно после рата постављало у многим државама, нарочито за последњих десетак година. Јевреји у Србији, припадајући у највећем делу т. зв. Сефардима, били су равноправни српски грађани, са истим правима и дужностима као и Срби. Нико онда није ни помишљао на то да Јевреје прогони као расу и ми Срби сматрали смо Јевреје као „Србе Мојсијеве вере“. А и они сами тако су се сматрали и држали су да су у Србији у својој отаџбини, делећи са Србима хришћанима и добро и зло. У осталом број Јевреја у Србији и није био велики према Србима хришћанима. Своје грађанске дужности Јевреји су испуњавали као и други грађани, и са рђавим грађанима Јеврејима — пошто је било и таквих Јевреја као и Срба — поступало се подједнако, без обзира на расу и на веру.

После ратова ситуација Јевреја постепено се мења

у свету па и у Србији и целој Југославији. Уз наше домаће Јевреје придолазе и Јевреји из Југославије, па и из других држава. И ако наш српски народ и наше друштво не одобрава прогањање Јевреја као расе, ипак он осећа да ови придошли Јевреји нису у свему оно што су наши домаћи Јевреји, са којима смо се саживели, заједнички радили, који говоре нашим језиком, који са нама заједнички осећају да су у својој отаџбини. Један број тих придошлих Јевреја уноси у нашу земљу и нарочите методе рада у пословном саобраћају, понаша се безобзирно, са извесном наметљивошћу; трка за богаћењем без скрупула, која је захватило цело послератно друштво, још јаче се испољава код ових придошлих Јевреја, па обухвата и извешан број домаћих Јевреја. У многобројним корупционашким аферама послератних година знатног учешћа имају и Јевреји, и све то скреће пажњу публике на њих и свет почиње да баца кривицу на њих, сматрајући их као главне узрочнике корупције. Тако се мало по мало ствара и код нас „јеврејско питање“, и ако не у оном обиму и на онај начин као у другим државама. Поставља се питање: да ли су Јевреји одиста као раса опасни по наше друштво, по наше нарави, по наш привредни и морални живот? Па ако јесу треба ли штогод против тога предузимати, треба ли се бранити од „јеврејске опасности“?

Ја лично мислим, а верујем да тако мисли и већина Срба, да Јевреји као раса нису нека опасност за нас, понајмање наши домаћи Јевреји. Има рђавих Јевреја као што има и рђавих Срба, и против једних и против других треба се борити истим средствима, којима се држава и друштво брани од својих рђавих чланова. Али ипак треба имати у виду извесне особине Јевреја, које су им много користиле, али које су им, у извесној мери, и много шкодиле, доводећи их у тешку ситуацију у појединим државама.

Јевреји су свуда у свету бистар, окретан, довитљив народ, способан да се брзо снађе у свакој ситуацији. Вероватно је то мањим делом расна особина, а већим делом историска последица њихова тешкога живота и прогањања у току векова. Јевреји су и вредан и даровит народ, што показује знатан број великих јеврејских научника, уметника, привредника, којима човечанство много дугује. Међу Јеврејима има, поред пуне јеврејске сиротиње, и врло велики број огромних богаташа у целој свету што изазива мржњу сиротијих класа. Стицајем прилика Јевреји су били упућени да се баве трговином, индустријом, банкарством, занатима, либералним професијама, а не грубим пословима земљорадње и сточарства, да се баве дакле пословима у којима се са мање труда, нарочито физичког, више зарађује и боље живи...

У колико су горње особине Јевреја помогле да се они свуда уздигну над становништвом, у чијој су средини живели, у толико су им и штетиле, изазивајући завист, огорчење и бојазан да Јевреји не загосподаре привредним животом народа и да стварањем богатства преко овога не постану и значајан политички фактор. Та бојазан постоји и у земљама које нису, начелно, нерасположене према Јеврејима, и у којима Јевреји нису изложени гоњењу него уживају сва грађанска права.

Зато се преко оваквог стања ствари не може просто прећи и не водити рачуна о томе.

Факат је да горње особине Јевреја разно дејствују у разним земљама. У високо културним земљама, у којима је народ просвећен, отпоран и предузимљив, који је исто као и Јевреји бистар, окретан, довитљив и вредан, те јеврејске особине подижу народно благостање у опште. Богате се Јевреји својим радом и трудом али богати се и народ у чијој средини Јевреји живе. Тако је на пример у Америци, Енглеској, Фран-

цуској, Холандији и другим земљама. Напротив, у државама где је народ непросвећен, на nižем културном ступњу, где се народ не одликује окретношћу и довитљивошћу као Јевреји, постоји могућност да тај народ буде експлоатисан, да се богатства више гомилају у јеврејским рукама, што изазива завист и мржњу према њима.

Зато у земљама на nižем културном ступњу, са nižом просвећеношћу, није добро кад у њима има несразмерно велики број Јевреја. Није добро ни за Јевреје, ни за средину у којој они живе. Један извештај број Јевреја користан је у овим државама, јер они својим особинама подстичу напредак и народно благостање. Тако је било у Србији пре ратова са нашим Јеврејима домородцима. После ратова то се стање мења нагомилавањем све већег броја Јевреја, међу којима има и нескрупулозних људи, готових на сваковрсне афере.

Зато увиђавна државна управа, пазећи на то да се Јеврејима не крње грађанска права, јер то наш народ не би одобрио, мора пазити и на то да се број Јевреја у нашој држави не нагомилава усељавањем са стране и да се тим странцима не омогућава учешће у привредном животу земље. Могућности за зарађивање нису, на жалост, неограничене у нашој сразмерно малој и сиромашној држави. У колико пак оне постоје, њих треба чувати у корист домаћег становништва, без обзира на веру и на расу. То треба да увиде и мислим да увиђају и наши домаћи Јевреји, поред свих разумљивих симпатија за своју напаћену јеврејску браћу из иностранства.....

Човечанство је од свога постанка, кроз своју дугу, крваву историју и кроз толике векове, често доживљавало и своју мученичку Голготу. Сличну оној, на којој је Исус Назарећанин, чист и невин, на крсту разапет...

Оно је имало своје великане и усрећитеље. Али је исто тако имало и своје изроде, Јуде и злотворе. Имало је оне за којима се као некада за Христом клицало у знак топле захвалности: „Осана!“ „Осана!“. Али је имало и таквих који су над тим истим човечанством као зверови избежумљено урпали: „Распи га!“ „Распи га“. И распињали га, задајући му тешке муке Танталове.

Међу једнима и другима, а то значи и међу добрима и међу злима, међу најбољима и међу најгорима било је увек и — Јевреја.

Истина, зато што су Јевреји (ваљда неком фаталношћу „судбине“) још од свога искона као народ били прогоњени и запостављани, они су узимали активнијег учешћа од многих других народа скоро у свима крупнијим историским збивањима (они су дигли и прву револуцију) па и у онима која су сачувана у успомени света само по својим негативним странама. И ваљда због тога се на њих диже толика анатема и они се данас више од свију других културних и некултурних народа окривљују скоро за сва зла које је свет до данас преживео. Као да су они, Јевреји, нека напаст и „казна божја“ за човечанство. И, као

да су они, Јевреји, самим својим рођењем унапред предодређени само за зло и за несрећу.

Тиме што сам рекао: да су се у многим трагичним часовима историје човечанства и међу силама које су често деловале потпуно негативно налазили и Јевреји, јасно и отворено је наглашено да Јевреји, по моме мишљењу, нису неки „агнeci незлобиви“ којима се, и поред тога што несумњиво спадају у ред најстаријих и најцивилизованијих народа на свету, не би имало шта да приговори.

Има, те још како!

И, онда, када ствар тако стоји, није право, нити поштено, да се за све оно што није добро у свету сваљује кривица само на Јевреје. И да се зато скоро они једини анатемишу и прогоне.

Човечност и правичност изискују: да за своја дела свако прими и понесе свој део одговорности, пред Богом и пред људима. Па била она добра или зла. Највећи је злочинац који украде туђу кесу па трчи за другим и виче: „Држ’те лопова“! Јер он тиме чини истовремено два тешка преступа и греха: један према ономе кога је оробио, а други, према ономе кога хоће некрива и недужна да набеди као лопова.

А такви изгледају сви они који своја разна недела, а нарочито према земљи и држави, једноставно пребацују са себе на — Јевреје. Као што има послодаваца који, ако им радник затражи макар само пола динара повишице, овога одмах оглашавају као „опасног — комунисту“!

Као куриозум на какав се све ружан начин данас ствара вештачка харанга било верска, расна, племенска или политичка, поменућу и један свој лични случај: Уочи фамозних слободних избора од 11 децембра 1938 године, један тадањи Стојадиновићев режимски лист писао је о мени веома неповољно као о аутентичном комунисти и покрштеном Јеврејину.

Само је било остало још да утврди: да ли сам пре „прекрштавања“ био Шварц или Вајс! А логичан закључак из тога био је: да као „Јеврејин“ не могу бити добар и поуздан син своје земље, као што су на пример издавачи тог листа.

И, ја сам, да бих се одбранио од ове срачунате клевете и провокације, морао да изнесем тим поводом преко „Радничких Новина“ скоро цео свој родослов из кога није било ни мало тешко установити да сам пунокрвни Србенда! И још при том — Ужичанин! Али сам тада рекао и то: да се не бих ни мало стидео да сам случајно заиста пореклом Јеврејин, јер су и Јевреји људи као и сви остали.

А то и сада понављам.

Према овим општим, кратким и површним разматрањима, сматрам да је распиривање антисемитизма у широким народним масама путем вештачке пропаганде штетно, јер оно има за циљ да скрене пажњу тих маса са оних који су прави или већи кривци од Јевреја. И противу тога се треба борити.

У нас је покушајем увођења диктатуре (од владе Стојадиновића) почело да се ствара и нагло развија антисемитско расположење. Падом др. Стојадиновића и политике коју је он хтео нашој земљи да наметне, скинуто је с дневног реда и јеврејско питање као некакав посебан проблем. А тако је и требало да буде.

Додуше, мора се признати да међу Јеврејима има врло опасних елемената: препредених и несавесних шпекуланата, ратних хушкача, незајажљивих експлоататора, издајника, шпијуна итд. Али, као што смо већ напред истакли, зар истих таквих страшних и опасних елемената нема и међу свима осталим верама и расама. Као што код свију њих има и велики број оних који су приправни да се боре противу свега што је зло и рђаво.

Према свему овоме, истом мером и са истом строгошћу треба судити свима лоповима, шпекулантима, издајницима и осталим преступницима и друштвеним штеточинама, без обзира које вере или нације они били. Јер, пред законом сви су грађани једнаки. А према узвишеном Христовом учењу: Брат је мио, које вере био!

ОБРАД БЛАГОЈЕВИЋ

адвокат и бивши председник
Адвокатске коморе

И ако нисам никакав стручњак за јеврејска питања, сматрам за потребно да изјавим: да налазим да се у нашој земљи не треба постављати питање којим би се наши грађани делили по расама или верама, већ да треба да смо сви пред законом једнаки. Ово у толико пре, што код нашег народа не постоје антисемитска осећања, па мислим да не би требало ни стварати таква осећања покретањем непотребних дискусија о томе.

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ

новинар и књижевник,
претседник П. Е. Н. Клуба

Уредништво овога зборника било је љубазно да и од мене затражи коју реч о Јеврејима.

О њима имам потврдно мишљење. А оно се код мене саварало и установило после дугога посматрања и изучавања њихове историје, религије и књижевности. Посматрао сам их за средњег школовања у Турској, затим у Русији. И ја сам тад био роб, те није ни мало чудновато да су се моје очи окренуле и према њима. Сајашња изазивље код човека и објективније посматрање онога на кога се виче, ја и симпатичје. У Турској Јеврејима једва да је боље било него нама Србима: ако нису били мржени колико и ми, оно су били више од нас презирани. У Русији сам се зграуо како се са њима поштујало, те ми ни мало није необјашњив јеврејски став у бољшевичкој револуцији. Ја сам у Москви знао за једнога студента који је одлазио у санистетску полицију да за своју невину и чистију сестру вади ону жалосну уличну каршу, само да би могла остати у другој престојници да похађа шакозване Више курсеве а затим најмљивао професионалну за прописане прегледе!...

Сама пак чињеница да је један мали народ за четири хиљаде година био као нико други гоњен, ја остао жив, наводи свакога човека на мисао да тај народ мора имати у својој крви и карак-

шери и шакве каквоће, које су једино и могле одолећи шоликим најасшима и на видном плану људске исшорије одржаши га до данашњега дана. Наравно да Јевреји могу имаши и одречних особина, али су оне свакако плод мучне прошлости и оно шрње које на ружи хоће да одбрани њен цвет. Зашто су Јевреји у Бришанији ванредно исшравни Енглези и у Француској Французи? Тако исто зашто су могли биши славни минисшри, финансијери и философи код маварских, египашских и шурских владара? Зашто су и код нас многи од њих и у миру и у рашу добро своју нацију посведочили?

Све шо нагони и из шолитичких и човечанских разлога да се о Јеврејима не суди шреко колена. Јер су они задужили свешску кулшуру и цивилизацију, обогашили науку и на шом шљу нарочито задужили нације код којих су живели. Моношеизам је њихов и сва научна мучења да је нека шозајмица — неоснована су. Јевреји су свешу дали и хришшанство, ше ако савремени образовани свеш може да се шноси хришшанском вером и цивилизацијом — и за шо има да захвали Јеврејима. Прошвед о Сшасишељу, о Логосу — Глаголу, о Шову, Јевреји су шронели кроза свеш шод најшежим околностима ша шек шосле други шрихвалили. Али да не бих шонављао оно шшо ће у овој књизи и други рећи, ја ниже бележим један догађај из наше недавне прошлости, који ми је као исшиниш исшричан, надајући се да ће он најјаче освешлиши баш оно шшо је врло јако у јеврејском каракшери, као шшо им је јака и вера и воља национална. Може Јеврејин и дивно да зачуди само кад се шакне његова човечанска жица. Ево шого догађаја:

Каундка поп и дорћолско Јеврејче

Догодило се то 1917 године у Нежидеру. Најтеже за сву поробљену земљу а нарочито за заробљенике по аустро-угарским логорима.

Чудна је, као што је добро познато, била Двојна Монархија. Ваљда и због тога што је њен владар био и апостолски краљ Светога Града. На прекор најосновнијим заповестима хришћанске човечности и уљубљености, према заробљеницима у логорима је поступано тако, да су они умирали од глади и болештина као стока. Тако да и најубеђенији верник хришћански посумња у све напоре те религије и у сваки њен потврдан утицај на европскога човека. Јер као за потсмех, онда кад се коначно заборављало на живот и достојанство заробљена човека, царевина се постарала била да по логорима остави по једну бараку за цркву и да доведе попове да служе службе божје и да опевају мртве!...

У такозваној Воденој Хрватској, недалеко од Лајте на великом мађарском језеру, за Србе су била два логора: Нежидер и Болдогасоњ, удаљени један од другог за десетак километара. Ту су били интернирани и српски Јевреји, а највише из Београда. Православне храмове у та два логора опслуживао је неки поп Лука Недељковић из Сремске Митровице, чијој је жутој бради врло лепо стајао капетански шињел царски и она официрска капа која ће за савременике до гроба остати као символ проклете царевине. По причању тај поп је коректно служио и одмах по служби одлазио у штаб логора. Нико од њега није више ни тражио, пошто је био Србин. Али се он, примећено је, старао да буде лојалнији но што од њега траже његове војне власти. Ни мало се није крио да је сит и задовољан, па је кроз прегладнеле и готово избежумљене гомиле пролазио ни мало боље него онај

опаки наредник са корбачем, који је водио бригу о том да му ко не остане неућарен...

Још једно није заборављено томе попу Сремцу. Може се замислити у каквом су стању долазили људи у логоре. Дизани изненадно из постеља, вучени до Лајте по читави месец дана, они су стизали поцепани и страшни као просјаци. Архимандрити и прото-презвитери били су без мантија. Па кад су ти људи тражили да служе уз њега и причесте се, он их је грубо одбијао, говорећи да не сме да се греша о каноне и дозволи да служе можда и злочинци. Све то кад је у логорској канцеларији постојала свачија кондуита, и кад су ти људи били окупаторским властима само политички сумњиви. Тим добрим старцима није чак допуштао да се као свештена лица према пропису причешћују из путира, него им је предлагао да их као световњаке сам причести. Тако су неки и помрли без причешћа, зарекавши се да ни по ту цену не допусте да им се овако и у цркви наругају.

После једне овакве службе испред бараке храма сачекао је попа Луку прота Самуило Тимотијевић, негде из околине Новог Пазара и врло га уљудно поздравио. Добро познат, врло угледан и достојанствен старац у рогожњанском црном оделу, којег је цео логор необично ценио и по његовом ранијем животу и по држању у заробљеништву. Чак су и логорске власти биле према њему изузетно пажљиве.

— Оче Лука — отпочео прота — имам једну велику невољу...

— Ваљда хоћете да служите, прото, али...

— Не, друга је мукa. Онамо у Болдогасоњу ми је брат Вукола.

— Да, да, видео сам га, знам га. Пришао ми је једнога дана и казао ми је да је ваш брат, па вас и поздравио, али као што знате, ја не преносим ни поздраве ни поруке...

— Е, хвала Богу, кад га већ знате — биће лакше... Поручио ми је по једном сељаку, преведеном у Нежидер, да је остао без пребијене паре и да умире од глади...

По несрећи међулогорски прописи били су врло строги. Нико се није смео ни дописивати, нити слати новац или пошиљке, па био то брат, син или жена.

— Оче Лука! — наставио стари прота из све душе. — Имам новаца и хтео сам да му пошаљем, али немам начина; не могу да се довијем никако — а брат ми умире... Преклињем Вас, понесите му и предајте ових двеста круна!...

— А!... то, прото, никако и ни за што на свету!

— Па таква услуга није ни грех ни злочин, оче Лука?

— Све једно — не могу; навадиће се свет, па онда мени брига.

— Онда да пођем са вама до пуковника. Пред њиме ћу вам дати новац и замолити га за допуштење — верујем да ме неће одбити кад је у питању један живот.

— И то не могу...

— Онда, оче Лука, дајте му ви ваше новце. Кад овде дођете даћу вам одмах.

— Не могу ни тако...

— Онда...

— Заклео сам се да службу верно вршим, не могу.

— Онда... поклоните двеста круна мојем брату Вуколи, па ћемо бити захвални, ако кадгод изнесемо главе одавде... Ето, на тај начин се нећете ћесару огрешити о заклетву... Макар стотину, било педесет круна...

— Збогом, ви тражите којешта од мене!...

Збуњен до крајности и саблажњен прота Самуило ушао у своју бараку, сео на тврди одар и зарίδαо,

први пут у животу, заплакао човек који то није учинио ни кад му је умро отац, жена и многа деца.

— Нема од нас ништа, нити може што бити кад смо овакви — понављао је старац, причајући сапатницима из бараке шта му се мало пре догодило.

Наравно да су настали повици и грдње, па чак и претње да се тај човек избаци из цркве, или да више нико не отиде на његову службу. Међутим у тој галами старом проти приђе један деран, тако око петнаест година узраста, нежно му наслони руку на раме и ведро прозбори као какав зрео човек:

— Ух, прото, а ми сви мислили да си стари вук, па смо се тобом и храбрили, а ти заплакао!... Полако, не бој се, старино наша, забога!...

О њему, о том симпатичном дерану са Дорћола, Јаши Алфандарију из Београда, у бараци није било још утврђено мишљење. Његовим причама да је заслужи интерниран, да је Аустријанцима направио неки обешенаклук — мало се веровало. Много је галамио, често грдио Аустрију и логорске власти, исмејавао их и гласно уверавао да ће се зло провести, да је то мало наводило на сумњу. Међутим, довитљив будући, чинио је људима мале услуге, невероватно радо и брзо. Ујдурисао је био некако са онима који су заповедали на капијама да га пропуштају до варошице и да отуда прокријумчари по нешто намирница. Хлеба, масла, шећера и комад сланине тај би унео кад би била крајња нужда. И то без уцене, без похлепе за зарадом, само увек сав срећан кад кроз капију пронесе неопипана недра и скутове. Радовао би се као уметник уобличеној својој визији.

— Нека иде бестрага аустриски поп — настављао је Јаша Алфандари — можемо и без њега!... Дај овамо тих двеста круна — још пре мрака ће их имати у рукама твој брат, како оно беше... Вукола Тимоотијевић, у Болдогасоњу!... А ти се само моли Богу

да вашим Јаши не изломи ребра какав проклети профос...

Мало ко је могао поверовати у успех таквога подухвата. Тек нека пропадне и двеста круна кад је прота Самуило оволико забринут и збуњен. Међутим, пред вече стиже у бараку Јаша Алфандари, сав прашњав и знојав, са нескривеним али сад нешто озбиљнијим поносом на лицу, као онај који већ полаже право на то да га људи сматрају зрелијим но што су то досле чинили. Њега и проту одмах окружише. Он прво извади из џепа прописну признаницу да је у присуству два писмена сведока „Вукола Тимотијевић Бр. 9765, примио од Јакова Алфандарија Бр. 5342 — 200 (и словом две стотине) круна, у Болдогасоњу 17 јуна 1917 године“, па затим и писмо.

То је био прави подвиг. Мали Јаша је чуда причао. У Нежидеру је код некога нашао некакав стари точак и на њему се отискао право ка логорској капији у Болдогасоњу. Довио се храбро и вешто, те га пустили унутра. Брзо пронашао Вуколу, предао му новац, охрабрио га и нагнао да напише признаницу, па се срећно извукао и запео натраг:

— Море будале су ови што нас чувају, а онај поп, онај поп, море!... Потражићу га ја, знајте, кад год и по Срему!...

А кад се утиша громогласан смех од разних поређења која се сипаху на попов рачун, стари прота Самуило извуче неколике десетице за напојницу малом Јаши. Овога ончас покри као нека тешка индигнација, па скочи, махну руком љутито и крену к вратима. На прагу се окрену и готово кроз плач узвикну:

— Прото, много сам вас волео и поштовао. Више од свих овде. А да сам јутрос могао знати шта ћете најзад учинити, не бих вам услугу учинио... Јер, јер сам се надао да бар ви можете боље мислити о... о... Јаши Алфандарију и... и о Јеврејима...

САМУИЛО ДЕМАЈО

адвокат

О садашњим прогонима Јевреја писано је доста. Нарочито од године 1933 на овамо. Писали су и Јевреји и Нејевреји. Први, нарочито ако су спадали међу нападнуте, бранили су се. Други су писали противу прогона, узимајући Јевреје у заштиту. Било је доста Нејевреја који су те прогоне одобравали. Можда ће бити за читаоце ове књиге од интереса да виде како о свему томе мисле Јевреји, који нису нападнути, наиме један Јеврејин из Југославије, чије границе те појаве нису прешле.

Јевреји знају да они нису једини народ који има непријатеља на свету. Њих имају сви народи. Шта је узрок тој вечитој борби међу народима, није овде место да се о томе пише. Али то је чињеница, да је свет од толико година како се зна за његово постојање, веома мали број година проживео у миру. Велики део је отишао на ратове појединих народа, и то било са њиховим најближим суседима, било са народима који би дошли из далеких крајева у намери да потисну досадашње староседеоце. Тако је у свету бивало, тако се дешава и данас. Примере није потребно наводити, јер их сви знамо.

У истом положају те вечите борбе са другим народима, у том истом положају био је и јеврејски народ, док је имао своју државу у Палестини. Хиљаду година, колико је отприлике та држава живела, било је испуњено вечитим борбама и са суседима и са завојевачима из далека, све док тада моћна рим-

ска империја није учинила крај јеврејској држави али не и јеврејском народу. Старији по годинама од свих народа који данас постоје, јеврејски народ је надживео све завојеваче и све своје прогонитеље, и ходајући даље кроз историју оставио их је далеко за собом. Неки од прогонитеља, некада силни и моћни, једва да се данас помињу. Са тога гледишта посматрана историја јеврејског народа веома је занимљива. И ако би човек хтео себи да објасни чему има јеврејски народ да захвали за ту отпорност и истрајност, којој нема примера, тешко да би могао да нађе одговора. Изгледа да то спада у оно што је недокучиво.

Али од оних дана, када су Јевреји изгубили своју државу у Палестини и пошли у свет, борбе противу Јевреја измениле су свој облик. Дотле су Јевреји, као народ, водили борбу са другим народима, некад са више, некад са мање успеха. Али од тада напади на Јевреје изгубили су карактер борбе, јер се Јевреји нису бранили, већ су добили облик напада, јер су Јевреји били увек ти који су бивали нападани и прогањани. И то не више од каквог народа са стране, већ баш од онога народа, у чијој средини живе.

Од разорења другог храма па до данас, дакле скоро две хиљаде година, ти прогони су вечити пратиоци Јевреја. Они се јављају час у једној, час у другој земљи и мењају облик својих узрока и напада. Те појаве су правдане свима могућим узроцима и верским, и националним и економским. Како је кад била воља нападачу у даноме тренутку. Ти напади су били једино објашњиви психолошки. Свака земља је у току своје историје долазила у тешке дане. И када је на некога требало бацити кривицу за све недаће, у којима је један народ живео, бацана је кривица на Јевреје. Јер они су претстављали мањину, иза које није стајала ниједна држава, и ту мањину било је од вајкада лако напасти и учинити је одговорном

за све што се дешава у једној земљи. Уколико су те појаве узимале само, да тако кажемо, друштвени карактер, Јевреји су се и могли бранити. Противу покрета једног дела народа Јевреји су се могли бранити и сачекати време док та најезда прође. Али у колико су те појаве добијале карактер државни, од тога није било одбране. Јер када сама држава устане противу својих сопствених поданика, којима је дужна да пружи заштиту од напада, према нападима такве врсте свакако да су Јевреји били сасвим немоћни. И те појаве, када сопствена држава устане противу Јевреја, својих држављана, те су појаве бележиле најцрње стране у јеврејској историји.

Историја је забележила да ти прогони, који су долазили од стране власти, нису одговарали осећајима онога народа, у чијој су се држави ти прогони дешавали. Ти су прогони долазили од стране режима, дакле оне групе која је на власти. Јер иначе да су и народи имали у себи оно расположење противу Јевреја, које су желели да створе тадањи режими, ни један Јеврејин не би могао из те земље изнети живу главу. Историја је забележила и то, да су такви режими обично после тога пропадали. Не зато што су устали противу Јевреја, већ зато, што сваки режим, који се лати прогонства Јевреја да би на њих свалио све недаће које се у народу одигравају не кривицом Јевреја, већ више кривицом самога режима, сваки од тих режима носио је самим тим клицу пропасти у себи. Историја нам за то даје безброј примера. Прогони Јевреја су заташкавали оне праве узроке, који су стварали у народу негодовање. Али када су ти узроци избили свом силином, видело се да су прогони Јевреја били изазвати само зато, да би скренули пажњу народа на другу страну. Историја Јевреја је забележила једно прогонство више, а низ насилничких режима још једну поуку више: да се стварањем

јеврејског питања и прогонима Јевреја не може да управља народима.

Ми, савременици двадесетог века, увек горди на тај двадесети век, сматрали смо да је том антисемитизму, који долази од саме државне власти, да је њему крај, и да се он више неће моћи да појави у једноме времену у коме је слобода појединца дошла до приличног изражаја. Томе су веровали највише Јевреји, јер се њихове коже највише тицало. Али смо заборавили на ону стару истину: да се историја понавља, и да је у њој све једном било, као што ће га опет бити.

Догађаји из 1933 године приметити у Средњој Европи, сада под видом расних узрока, открили су нестабилност јеврејској народа, — као народа без државе, у пуној мери. Не појединац, не друштво, већ државна власт устала је противу Јевреја. Али не противу свих, већ само противу својих држављана. И прогони Јевреја су почели изнова и на исти начин као некада. Ако некога интересује да сазна шта су Јевреји морали препатити од стране појединих држава, као држављани тих држава, може о томе да нађе доста књига. Али ако до њих не може да дође, нека узме ма коју историју јеврејског народа. Партија о прогонству Јевреја из Шпаније у оном средњем веку, који ми са неке необјашњиве висине посматрамо, тај део јеврејске историје пружиће му штиво, које је и данас актуелно. Не само главни потези, већ и детаљи су истоветни. Историја се понавља...

Данашњи прогонитељи Јевреја створили су читаву књижевност о томе, зашто Јевреје треба прогонити. Пишу се читаве студије, врши се огромна пропаганда, изналазе се разни узроци. Јер треба објаснити и доказати да су Јевреји криви за све недаће које се у тој земљи дешавају. И да ће са нестанком Јевреја

из те земље, отићи и све недаће и да ће сви проблеми бити решени. Јер неће бити Јевреја који су кочили решавање проблема. Народ ће бити очишћен и земљом ће потећи мед и млеко. О томе се морало писати, јер су и сами ствараоци тога новог антисемитског вала осећали да им тло за антисемитску клицу није довољно погодно. Срећа је што народи, чији су режими прокламовали прогонство Јевреја као први задатак државне власти, немају истоветне осећаје са режимима. Јер ни један Јеврејин не би из тих земаља изнео главе. И докле га државна власт прогони, Јеврејин налази прву заштиту код свога сутрађанина Нејеврејина. Требало је неколико година да се Јевреји у тим земљама обесправе, и да се све одредбе противу њих спроведу. А када је то било готово, земљом нису потекли мед и млеко. Шта је иза тога настало, то знамо сви...

Није задатак овим редовима да у полемичном тону побија нетачност оних навода, који су изнети противу Јевреја од стране самих државних власти. Једно се може потврдити: да су Јевреји у тим земљама дали од себе све што је требало дати народу и држави, на свима пољима народног живота. У свима гранама људске делатности, у свима манифестацијама људског духа, па и на бојним пољима. Свуда где се је требало у дужностима и осећајима према држави изједначити са свима синовима тога народа. И зато се на све те прогоне може одговорити једном реченицом: Јевреји нису скривили нити су заслужили да се тако са њима поступа.

Питање је да ли уопште треба нешто рећи о приликама у Југославији. Али како је књига намењена нашим читаоцима треба и то питање додирнути. Пред границама Југославије је вал антисемитизма застао. Годинама удара на те границе али без успеха. То се објашњава главним карактерним цртама југословен-

ског народа. То су: правичност и здрав инстинкт. Менталитету југословенског народа је страно свако насиље. Јер Словен никада у историји није био ни завојевач ни насилник. Напротив, увек је био ношен осећајем правичности према свима и свакоме. Наша народна поезија, која је најбоље огледало народне душе, увек се бори за једну вишу правду. Она пева противу прогонитеља, али никада не развија осећај нити проповеда да друге треба прогонити. Схватању Југословена је страно и прогањање других народа, а потпуно му је страна појава: да држава као таква треба да устане противу једнога дела својих држављана и да их лиши свих права. Није на писцу ових редака да укаже на то, како су и југословенски Јевреји били увек на истој линији са свима синовима југословенског народа, када је требало стварати и изграђивати Југославију. То је познато свакоме који отворених очију посматра прилике и догађаје. И тај отворен поглед је и Југословене сачувао од странпучице, која би била у очитој супротности са правичношћу.

Али вал антисемитизма задржан је на граници и здравим инстинктом југословенског народа. Њиме је народ осетио да је сва данашња хајка на Јевреје извештачена и насилно створена. Да је набачена зато да скрене пажњу народа на другу страну. И да ниједан народ, ни јуче ни данас, није успео да реши ни један свој ни друштвени ни државни проблем, стварајући „јеврејско питање“ и решавајући га на начин, као што су неки покушали да га решавају за ових неколико година.

Нека би и ови редови допринели схватању, да је наш народ пошао у томе питању правим путем.

Не знам од куда се мисли да је антисемитизам обухватио широке масе нашег народа. Живим у народу, заузимао сам високе положаје у служби државе, где бих то морао приметити. Стоји само то, да се то питање јавља код појединаца, да се то питање копира са стране и жели да се народ сугестира да је прогон. Јевреја праведан. Но, то је подражавање, то је као нека мода, која сигурно неће наћи одзива у народу. Не знам, напослетку, како би та мисао могла и продрети код нашег народа кад он зна ко су наши Јевреји и шта су све учинили у нашој земљи. Још нешто, није особина нашег народа да прогони некрива човека, није његова особина да криви другог за оно што је трећи учинио. Наш народ је увек био праведан судија. То је био и по величини и по ширини своје душе.

Полазим са гледишта да је Јеврејин човек као и сви остали људи. И кад један православни или један мухамеданац има права да се греје на Божјем сунцу, кад има права да живи у сваком друштву, у свакој држави, онда настаје питање зашто да то право нема онај који је Мојсијеве вере.

Стоји у истини да у сваком друштву има рђавих људи које треба друштво да прогони па ма какве они вере били. Али прогонити неког који се покорава, који поштује све норме, све писане и неписане законе тога друштва, те државе, није дозвољено. Ако се неко као крив прогони не може се прогонити цела његова породица, цело његово племе, сви његови једноверници.

Такав колективни прогон је дивљаштво које не може одобрити ниједна култура и ниједан културан човек.

Заборавља се да један Јеврејин може бити врло добар Енглец ако живи у Енглеској, један добар Француз ако живи у Француској итд. Зар је рђав Француз г. Блум, бивши претседник француске владе, зар је рђав Енглец један поч. Давид Дизраели (лорд Биконсфилд). Зар овај није носио, у прошлом веку, на својим леђима спољну политику Велике Британије. Много таквих примера у свету има.

Зашто би наш народ био антисемита, кад он зна да су Јевреји заједно са нама гинули и на бојном пољу такмичили се са Србима у манифестацији своје љубави према Србији, према грудима земље у којој су се рађали и умирали њихови претци, у којој су се рађали и они. Најбољи пример патриотизма и човечанске љубави и љубави према брату Србину дала је покојна госпођа Мунк чије су груди окићене многим нашим одличјима за њен патриотски и пожртвован рад.

Наши Јевреји у својој љубави према овој земљи иду толико далеко да није ретка појава да Јеврејин каже: „Ја сам Србин Мојсијеве вере“.

Да ли да правим разлику између наших старих, такозваних српских, и оних Јевреја који су нам скоро дошли или су се затекли на територији која је раније припадала Аустро-Угарској? Неке од њих можда још вежу оне успомене, онај начин живота који су некада имали, али се надам да ће и они постати у скором времену „наши Јевреји.“ На њих ће утицати широка душа Србинова, на њих ће утицати Јевреји овдашњи староседеоци и они ће се аклиматизирати. Јер, напослетку, шта ће и њима нешто друго и неко други, кад им је овде добро.

То је, у кратко, што бих имао рећи по овом питању.

ЈОВАН ЂОНОВИЋ

бив. опуномоћени министар на
страни, новинар и публициста

Својом тежњом да сачувају чистину расе и религије, Јевреји, добрим делом, изазивају неповерење околине у којој живе. Њихов затворени крвни и религиски круг несумњиво помаже чувању традиција и националне чистине, али зато у широкој породици модерних народа изгледа анахронистичким и подозривим. Колико се бајки веже за живот Јевреја свуда па и у нас, ма да у нас мање него другде. А све стога, што њихов живот изгледа мистерија за суграђане земаља у којима живе. Сви народи, од највећих до најмањих, под утицајем европске цивилизације, имају способност асимилације. Јевреји једино остају по страни. И овакав став једне несумњиво интелигентне расе изазива и чуђење и сумње.

Овим ретцима није смер да изналазе узроке који су деловали да се овај стари семитски народ изолује свуда где живи. Да ли је то утицај религије или некадашњих великих традиција, или обоје заједно? Или је то настало под утицајем хришћанства и гоњења којима су били изложени кроз векове? Јер, не треба заборавити, да хришћани не заборављају да су Јевреји усмртили Христа, оснивача хришћанства, колико савсим не желе да упамте да је и он био Јеврејин! Свакојако, писати о овим узроцима било би опортунo, у колико се тиче наше средине. То би помогло да се упознају извесне чињенице и разумеју основне карактерне црте овога народа. А упознати, често значи

и опрости понешто што одудара од наших схватања и наших обичаја. Можда ће то и учинити који од њихових учених људи. Верујем да би то била корист и за њих и за нас, а поглавито за њих. У колико се мене тиче, и са ових неколико редака, мислим да би вредно било нагласити свега оволико:

Јевреји су везани традицијама, у погледу религије и националности, као и један бели народ. У њих је све национално, па и њихов Јехова. У развиту религијске мисли професор Сора узима их као осниваче религијског монотеизма. Не знам да ли је то сасвим тачно. Али је изгледа извесно да су оснивачи једне монотеистичке националне религије, за разлику од националног политеизма старих народа. Њихова национална религија сачувала је њихово народно јединство кроз векове и строго их омећила од свих народа света. Хришћанство је космополитско и као такво експанзивно. Јеврејство као религија национално је и стационарно. А чим религија постане национална и стационарна, она самим тим делује да се идентификује и народ и религија. Такав народ, сасвим природно, све више се дели од других, увлачи у своје прастаре обичаје, постаје све више тачно омећен од свих других и свуда где год живи. То повећава његову резистентну моћ, али изазива и невоље које се не могу избећи. Тако се очува као верска и национална заједница, али фатално изазове подозрење и мржњу противу себе. Све зависи од темперамента и ширине схватања средине у којој живе. Јевреји су кроз векове сматрани нежељеним странцима свуда и били изложени кадикад свирепим прогонама, поглавито због овог издвојеног живота. То је опет чинило да се све више издвајају, увлаче у себе, изазивају даља подозрења и нова гоњења.

Такав страховити процес није устављен све до најновијих дана. Није га уставила ни чињеница да је

овај народ дао човечанству сјајних мислилаца, да је помогао изграђивање ове цивилизације, многим народима дао великих државника, уметника, итд. Он је по правилу остао свуда изолован и по негде сасвим нежељен грађанин.

У нас Срба, све до југословенске ере, Јевреја је било врло мало. Можда свега неколико хиљада у целој земљи. Ова мала национална фамилија није се скоро ни запажала. Срби их скоро нису делили од себе. Не мислимо да је само мален број утицао на овакво држање Срба. То су помогли и сами Јевреји. Они су у Србији били примили живот и обичаје својих суграђана у колико су највише могли. Из свог узаног круга улазили су полако у шири круг српске националне породице. Сами себе су називали Србима Мојсијеве вере. Овде су попуштале постепено и строге њихове религиске везе. Запажени су били чак и мешовити бракови. Оно што се другде врло ретко видело. Можда су српски Јевреји ишли ближе Србима и по извесној сличности судбине оба народа. У сваком случају и по широкогрудости народа оне мале Србије, који је сваког лојалног странца примао као свог рођеног. Стога је било чак и врло чудних случајева, као онај у пожаревачком округу, где је један Јеврејин, како сам обавештен, чак помогао да се подигне православна црква за његове српске суграђане.

У Југославији прилично се мења положај Јевреја и њихов однос према националној групи која чини главнину народа. Наплив страних Јевреја изазвао је обрнуто дејство од оног ранијег. Место да дошљаци приме већ прилично устаљене обичаје својих крвних рођака, који су били овде, почели су да им натурају своје. Наново је отпочело, како ми изгледа, све веће дељење од господареће етничке групе, затварање у своје обичаје, изоловање. А то је погрешка, која може донети нежељене резултате. Све ми се чини, да би

наши Јевреји требало да се поуче прошлошћу, и да настану, што више могу, да се приближе нашем човеку, као што су то радили раније у Србији. У нас на верност према држави, на лојалност према народу и на другарство у животу и пословима, одговара се по правилу симпатијама и пријатељским пријемом. Наши некадашњи „Срби Мојсијеве вере“ требало би да развију живу акцију у том правцу, и у интересу наше земље и поглавито у интересу својих конационалаца.

Када је Теодор Херцл 1896 године у својој књизи „Јеврејска држава“ покренуо питање усељавање Јевреја у Палестину и убрзо сазвао ционистички конгрес у Базелу, једва се десетина хиљада решило, да оду у обетовану земљу. Они су били први неимари, који су ударили темељ слободној јеврејској држави. Велики покрет насељавања Палестине добио је свој епилог тек после Балфурове декларације, када су триста хиљада Јевреја отишли у Палестину, да оснивају и ударају темеље својој држави. Овом грандиозном успеху припомогли су прилози сабраће из целог света. Стотине хиљада вредних руку неуморно су прегле, да у своме натчовечанском прегнућу остваре снове милиона Јевреја о својој слободној и независној држави. За ово дао је потстрек и идеју вођа циониста др. Вајсман, који је желео да се тамо далеко на Истоку у јеврејској држави створи чистота јеврејског језика, подижу школе, универзитети, трговина, индустрија и пољопривреда. Огромна пешчара са зажареном сунчевом јаром претворена је неуморним и прилежним радом у најмодерније градове са булеварима, водоскоцима, цветним парковима и родним њивама. Не зна се која је борба била већа. Да ли она са природом или она са урођеницима. Тешко је то када се сукоби култура са простотом. Тешко је то када се сукоби благостање са немаштином. Тешко је то када се сукоби неуморан рад са

ленствовањем и јавашлуком источњака. Зато није чудо што се код Арапа појавио револт...

Било им је тешко и претешко, да гледају, како се у њихову кућу, из дана у дан у све већем броју, увлачи туђин, културнији, вреднији, приљезнији, неуморнији, амбициознији и енергичнији од њих. Појавио се осећај страха, да ће јеврејска стихија преплавити Палестину. Зато су са правом тражили своје, јер су задужили Енглеску у најкритичнијим часовима за време светског рата. По наговору чувеног Лауренса ступили су рат с Турцима. Гувернер Египта сер Х. Мак Махон за услуге Енглеској обећао им је слободну арапску државу. Да би пресекли даље усељавање Јевреја настала је побуна Арапа. Пала је крв и арапска и јеврејска. Атентати, убиства на улици, паљевине пљачке, саботаже, упади и истребљења били су свакодневна појава. Енглеска, вештак у политици као и увек, жонглирала је савршено. Лавирала је и једној и другој страни, не у циљу неке сентименталности, него да би били сачувани енглески интереси на Истоку. Палестина је била сигурност Суецког Канала и обезбеђење мосулских петролејских извора, од којих су ишле цеви на Средоземно Море. Палестина је била чувар стратегиских путева за Исток. По потреби интервенисала је и на једној и на другој страни. И да није букнуо рат на западу, ко зна, како би се ово свршило. Рат на западу смирио је духове, али ипак не зна се шта ће бити кад се ратни ураган смири и кад престане рика тешке артилерије на западу. Да не буде још крвавије и још страшније обрачунавање.

Данас у доба гоњења и хајке на Јевреје, Палестина је уточиште оних, који су остали без куће и кућишта. Да није Палестине проблем јеврејских избеглица био би фаталан, јер нема те државе, која би могла, да прими толики број избеглица. Једино код наших Јевреја у границама Србије не постоји никакав про-

блем. А зашто ? Зато, што су по осећају, по души и по срцу као Срби. Зато што су они раме уз раме, с пушком у руци, са браћом Србима ишли из боја у бој, што су хумкама побусали земљу нашу и крвљу заливали сваки бусен. Зато што су на могили костију својих и браће своје Срба, подигли величанствени храм Славе, Победе и Слободе. Зато, што су као деца заједно са Српчићима слушали у основним школама, у доба кад се спремао за крвава прегнућа, песме о легендарним јунацима Краљевићу Марку, Милошу Обилићу, Цару Лазару, Карађорђу, Хајдук Вељку и плејади неумрлих јунака, који славом помрачише сунце. Оно исто српско патриотско осећање, које су учитељи уливали у душе и срца малим Српчићима, уливали су и у душе и срца малим Јеврејима. Зато није чудо што је у Приштини Моша Амар у јуришу витешки пао, исечен од Арнаута на комаде. Није чудо што је један Јеврејин осећајући српство у себи оставио целокупно своје имање српској држави. Исто тако није чудо, кад се прочита натпис: „Српско јеврејско друштво“.

Нема за њих друге отаџбине од Србије — нема за њих веће слободе у другом свету. Ту, на том српском тлу, у тој мучној али херојској и поносној Србији, у којој има више крстача него шљивика, они су се родили, ту одрасли, ту прву зору угледали, ту се запојили мајчиним млеком и ту заједно са својом браћом спремали се за крвава и страшна прегнућа.

Давно прије доласка Јужних Словена, дакле, Срба, Хрвата и Словенаца у нову постојбину, на жалу Јадранског мора, у западном дијелу Балканског полуотока, било је ту Жидова.

Били су посредници измене добара не само на свим обалама Средоземног мора, дакле и цијелог Леванта, него и у далекој Индији, Персији и Китају, те тада арапској Шпанији, па све до налазишта јантара на источном мору.

Били су посједници латифундија у римском империју, а жидовски антикни споменици у Сплиту и Солину, велебна синагога у Стобима, недалеко Скопља, па ушчуване вијести о жидовским опћинама из Емоне (Љубљане), Петовије и Аквилеје доказују, како су си припадници вјере и једног јединог невидљивог Бога стварали овдје нови завичај, развили успјешно своју привредну дјелатност, али ипак — како то свеучилишни професор г. др. Грга Новак, у својој брошури „Жидови у Сплиту“ наводи — увијек у нади, да ће их провидност Божја једном опет довести у данима испуњења у Јерусалим.

Но нијесу се Жидови ни тада бавили искључиво привредом, већ их налазимо у римским магистратима, на двору хрватских краљева из народне династије у Шибенику, гдје су, према истраживањима тамошњег бискупа Јосипа Фосца, многа географска имена феничко-жидовског поријекла. У вријеме цара Душана заузели су Жидови, потомци стобских Жидова, важне

положаје у владаревој и државној служби и бавили се у велике својом науком.

Баш Жидови из хрватских крајева — како је то уз остале писце установио претсједник Југославенске академије др. Владимир Мажуранић — били су као чланови хрватског изасланства код калифа у Кордоби носиоци писама арапско-жидовског министра Хаздаи Ибн Шапрута краљу Хасара, дакле оном татарском племену на обали Волге, које је било прихватило Мојсијеву вјеру. И тада су дакле већ хрватски Жидови подржавали привредне везе међ разним народима.

Жидови у Словенији, у Љубљани, Цељу и Марибору — како то приказује др. Владимир Трајнер, Јосип Жонтер и други, — били су почам од једанаестог стољећа не само занатлије, виноградаре, банкарџије, већ су основали у Марибору сједиште своје науке. Марибор прочуо се цијелим тада познатим свијетом, тако да су од свукуд долазили млади жидовски дјечаци на продужење својих наука у тај град на Драви. Тамошњи рабински судови били су мјеродавни за жидовство цијеле Европе. Марибор био је — захваљујући Жидовима — важно привредно средиште.

Из докумената, који говоре о Жидовима у Загребу — гдје их је било од оснутка града — види се њихова опсежна дјелатност на сваком тадањем пољу привреде а истодобно спомиње се 17-VII-1444 *Domus judaeorum*, сједиште жидовске науке.

Ако још и нема сјуставног дјела о повијести привреде хрватских крајева и о повијести Жидова у тим крајевима то је напосе из истраживања проф. др. Јорја Тадића о дубровачким Жидовима јасно, колико су важан фактор Жидови били у привреди „Словенске Атине“.

Заједно са појединим дубровачким патрицијама створили су дубровачки Жидови стална или пригодна трговачка удружења — таквих дубровачких факто-

рија било је у Валони, Сиракузи, Анкари, Анкони, Триполису, Анверсу, Бордоу, Битољу, Скопљу, Цариграду, па и у свим лукама Леванта и Арабије.

У свим трговачким мисијама дубровачке републике, као и у појединим дубровачким конзулатима били су и Жидови чланови: као тумачи, трговачки стручњаци, а каткада и као вође тих изасланства, као дубровачки конзули примјерице Данијел Кодуто и Захарије Грациано.

Карактеристично за тадање прилике — баш најугледнији дубровачки жидовски трговци били су уједно и на гласу са своје учености и обављали су функције вјерских учитеља, као Арон Коен, Саламон Оеф и чланови чувене обитељи Пунел.

Доласком Жидова из Шпаније и Португала повећао се привредни утјецај Жидова у слободној републици — слободна република била је привржена.

Као скоро сви Дубровчани били су и тамошњи Жидови конзервативни, поједину врсту трговања баштинили су од оца на сина, било то кожом, вуном, свилом, њилимима, житом и друго.

Посебна појава била је у Сплиту португиски Жидов Данијел Родригез и његовим дјеловањем настао је силан процват далматинске метрополе.

Успио је да путеве каравана из Босне и цијелог османског царства доведе до Сплита, подигао је тамо Лазарет и пристаниште. Водио је непрестане борбе и наилазио на потешкоће како са самим Сплићанима, тако и са владом у Венецији, под коју је тада — како је познато — спадао и Сплит.

Родригеца спомињало се кроз сва стољећа, чак и до данас захвално и поносно у Сплиту. Овај велики углед што још и данас уживају далматински Жидови, потомци старосједиоца, имаде се свести на свијетлу успомену тих поносних Јевреја на источном Јадрану.

Није нипошто мала стварца, да је још у наше доба, крај оне шачице тадањих Жидова у Сплиту — услијед запуштања Далмације са стране Аустрије, велики дио њих се био оданде отселио — претсједник трговачке обртничке Коморе у Сплиту, репрезентант исте у далматинском сабору, истакнута личност у привредним а и политичком животу Сплита био Жидов Вид Морпурго.

Осебујан је развој Жидова у Загребу и осталим градовима Хрватске. Након што их је нестало из средовјечних градова банске Хрватске — у аустриској војној крајини, осим у Земуну, уопће нијесу могли становати — опет су се доселили у њих средином осамнаестог стољећа.

Из књиге загребачког надрабина д-ра Гавре Шварца „Повијест загребачке жидовске опћине од оснутка до 50-тих година 19 вијека“ види се, како су се најприје 1787 и 1789 доселила два Жидова, довела са собом рођаке и помоћнике.

Трговином бавили су се до тада у Загребу већином Цинцари и Грци. Кроз слиједеће деценије Жидови су све више узели трговину и обрт у своје руке. Били су у вези са велетрговцима у Бечу, Пешти, Прагу, Лајпцигу и Трсту. Уводили су робу, која у тим нашим крајевима до тада није била позната.

Занатство развијало се је све више и више у индустрију у почетку у чедном опсегу, а даљњи развој претворио је мали обрт у велика индустриска предузећа.

Индустрија кожа, огромна дрвна индустрија, индустрија покућства, пивоваре, творнице жесте, сладора, текстилне робе и велетрговине мануфактурном робом запослиле су многе хиљаде и хиљаде радника, створиле су благостање у тим крајевима. Напротив мора се објективно констатирати, у крајевима гдје није било Жидова и њиховог меркантилног и подузетног духа, гдје

није било њихове марљивости и устрајности — као у Лици и на Кордуну — биједе и неимаштине није нестало.

Пучанство је свуда живјело са Жидовима у складу.

Жидовски трговац и ситничар био је у селу апсолутна потреба. Код њега је сељак могао добити плуг, косу, срп, шећер и каву, петролеј и жигице, духан и обућу, одјећу, њему је пак могао продавати жито и јаја, пилиће и пуране, вино и воће.

Тај сеоски трговац имао је опет своје везе са велетрговцем у граду, а овај је радио изравно или већином преко путника и агената са Бечом и Трстом.

Непобитна је чињеница да је — као и у сусједној Угарској — кроз више од једног стољећа свака трговина била готово искључиво у жидовским рукама.

Није било ту притужба или незадовољства, није било приговора окретности и марљивости те солидности рада Жидова. 1896 године тужила се списатељица Загорка у „Обзору“, да њен знанац допутовавши из Госпића у Загреб првога дана жидовске Нове године није могао да купи кроз два дана одијело, јер су сви трговци конфекцијске струке били Жидови, а њихове трговине услијед благодана затворене.

Хрватски и српски живаљ је хвалебриједно све више посветио бригу, да се његов подмладак посвети привреди, трговини и индустрији.

„Хрватски Радиша“, „Напредак“ и „Привредник“ изобразили су привредно много хиљада младића — а Жидови су свагдје и свуда а да није познат нити један изузетак, врло радо и најприправније узели у своје радње католичке и православне научнике, задржавали их као помоћнике, потпомагали касније при отварању властитих радња савјетом и вјересијом, препуштали им, кад су остарили, властиту радњу.

Код хрватских Жидова наступила је, као и код осталих Жидова у цијелој Средњој Европи, трагична појава.

Што је наш велики учитељ Др. Теодор Херцл у свом пророчанском роману „Старо-нова земља“ предвидео — обистинило се.

Идеал жидовских оцева и мајки био је да њихови синови стекну свеучилишну наобразбу.

На тај је начин настао апсолутно и релативно куд и камо превелики број жидовских одвјетника и лијечника.

Многе жидовске детаљне трговине и занатлиске радње нестале су — али је зато нашла жидовска генерација банковних чиновника, књиговођа, дописника, намештеника осигуратељних и шпедитерских подuzeћа, трговачких путника, агената итд.

Неупућени једва би веровали да данас, примјерце у загребачким трговинама готово и нема жидовских научника и помоћника.

Међутим последњих се година и код хрватских Жидова развија настојање у циљу продуктивирања жидовске омладине — младићи и дјевојке одлазе све више у занат и у том настојању наилазе на потпору кршћанских мајстора.

Раније су се Жидови у Хрватској много бавили, пољопривредом и то као велепосједници и закупници, а било је много жидовских чиновника на пољопривредним добрима.

Данас се омладина под јаким дојмом развита агркултуре у Палестини — у посебним припремним течајевима, хахшарама, враћа том раду у природи. Ова омладина не ради више у писарницама и дућанима већ опет, као прије две тисуће година, у природи везана за земљу.

У Војводини је развита у привреди сличан као у Хрватској — само што је тамо цијели тај економски процес услијед народне и вјерске измјешаности пућанства комплициранији.

Још прије доласка Турака у Босну, Жидови су тамо били такођер готово искључиво носиоци трговине и знатан био је њихов удио у занату.

Жидовски трговци путовали су у Италију и Аустрију — они су били у сваком правцу посредници између своје отаџбине и великог свијета. Њихов положај у привреди остао је непромијењен и за вријеме аустријске окупације а напосе њиховим радом развила се је босанска индустрија.

Међутим, привредна снага босанских Жидова не јача се више, она пада. Многи се Жидови селе у Београд и Загреб — а и број жидовских интелектуалаца је у порасту.

Међутим и међу босанским Жидовима показује се опет све више осјећај повезаности са земљом, на којој су се њихови преци прије толико стољећа настанили.

Имаде ту још огромно поље рада — за марљиве и вјеште људе. Како се баш сада како од стране Хрвата тако и са стране Срба показује разумијевање за осебујност муслиманског живља и крајева, како се свуда наглашује вјерска равноправност то се босанска жидовска младеж нада, да ће и њој у сарадњи са Хрватима и Србима, кршћанима и муслиманима остати отворено широко поље рада.

Од најстаријих времена пролазио је велики трговачки пут од истока до запада ушћем Саве у Дунав.

Носиоци трговине у Београду били су кроз стољећа Жидови и име њихово било је једнако познато у Лајпцигу као и у Цариграду и Смирни. Та њихова међународна трговина донијела је много културних порива у пријестолницу Срба.

Срби су се врло удружили са Жидовима у сврху трговине и свуда се спомиње — не само у опсежним радњама обих београдских рабина д-ра Исака Алка-

лаја и Игњата Шланга, већ и код српских писаца — да је увјек међ Србима и Жидовима владала хармонија.

Срби међутим у велико судјелују код оснивања и проширивања домаће индустрије, и према томе бројчано у Србији утјецај Жидова у привреди све више пада — ну ми Жидови нипошто то не жалимо.

Не може бити наша тежња, да заузмемо ма кокову хегемонију, да ма на којем пољу доминирамо.

Вернер Сомбарт, познати социолог је у своме дјелу „Die Juden und das Wirtschaftsleben“ написао:

„Као сунце иде Израел над Европом, кад долази у који крај, ниче нови живот, а кад одлази, све гине што је до сада цвало“

Жидовски нас мудраци подучавају о дужности захвалности све до тисућног покољења, према оном који нам је добро учинио.

Међ Хрватима и Србима нису доживели ни погрома ни других прогонстава.

Ако је шта било неугодно, мора се то тумачити према тадањем духу времена а што су морали оставити 1496 године и 1513 словенске земље нису то тражили Словени већ њемачки грађани који су исходили те изгоне код тадашњих страних владара.

Жидови су и данас међ Хрватима и Србима потпуно равноправни — и њихово је и право и дужност да сурађују што више могу не само у опћој привреди већ на сваком пољу људске дјелатности.

Њихова је дужност да сурађују на остварењу сретније будућности народа и земље међ којима и у којој живе.

Поглед на земљописну карту доказује, како је близу источни Јадран са Палестином. Наћи ту привредне везе велика је задаћа Жидова на славенском југу.

МИХАИЛО КУЈУНЦИЋ

бивши потпредседник
Народне скупштине

Кампања, поведена у целом свету против Јевреја, нашла је одзива и код нас, али не као једно национално или социјално питање, већ као епидемија. Ко зна, какви су разлози били у осталим државама, да се тако очигледно харангира прогон Јевреја, да се створи јак антисемитски покрет, но ја сумњам, да код нас, у нашој држави, постоје такви разлози.

Узимајући у обзир Јужну Србију, допустимо прво, да нам путоказ у процењивању тога питања буде статистика.

На пространој територији Јужне Србије, односно Вардарске бановине, на преко 1,600.000 становника има око 7.500 Јевреја, који су приближно узев овако распоређени: Скопље, нешто више од 3.000; Битољ око 2.700; Штип око 550; Приштина око 450; Митровица око 150. У осталим местима готово их нема или има тако мало, да није вредно бележити.

Додељених Јевреја са територије предратне Краљевине Србије има око 600. Око 60—70 породица су страни поданици, рођени на овој територији, који су већином поднели молбе за пријем у југословенско поданство. Од свих Јевреја, који живе на територији Јужне Србије, 96% су југословенски држављани.

Што се тиче економског-имовног стања Јевреја на територији Јужне Србије, ствар стоји овако: од целокупног јеврејског живља, на овој територији једва да је 15% материјално потпуно обезбеђено; 40% је у могућности

да својим радом задовољава своје потребе и одржава се; док остатак од 45% живи од свога дневног рада и привређивања, живи од данас до сутра, а на случај болести и нерада, у колико није обезбеђен од социјалних установа, пада на терет јеврејске заједнице.

Великих капиталиста нема, можда ни која десетина, који се баве индустријом и трговином на велико, а у много случајева као ортаци са мештанима; остали се баве трговином, разним агентурама, занатством а један велики део ситним уличним торбарењем. Готово нико не ради страним капиталом. Ето оваква је статистичка ситуација, како бројна тако и материјална, код Јевреја у Јужној Србији.

Могу ли они бити каква опасност?! Могу ли они коме сметати?! Треба ли од њих, ма у чему и ма како, правити баука и надувану опасност, па тиме скренути пажњу нашег народа са много значајнијих и крупнијих питања и проблема!

Познато је какви су били Јевреји у предратној Краљевини Србији. Познато је да су они одужили свој дуг држави, како на пољу части, тако и на пољу страдања. Сваки, па и најоштрији критичар мора им одати дужно признање и уврстити их у ред одличних и савесних грађана и поданика.

Према горе изложеном мишљења сам:

1) Да има места објективном приказивању „јеврејског питања“ код нас. Објективно приказивање овог питања изводи народне масе из заблуде, онемогућава и спречава злоупотребе несавесних, а добро плаћених агитатора.

2) Специјално на територији Јужне Србије, то се питање не осећа, нити има каквих услова и разлога да се поставља па му према томе није потребно никакво решење.

На овом месту желимо рећи коју о томе, како се Јевреји и њихов живот огледају у делима југословенских књижевника. Затим о питању има ли и Јевреја, који нешто дају југословенској култури и колико су до данас створили у југословенској књижевности.

Удео Јевреја у изградњи духовне културе Југославије у опште, као и удео у југословенској књижевности понаособ, не може се јединствено приказати из разлога, што је југословенско јеврејство, од ослобођења, нагињало разним културама и потпадало под различите утицаје, као што су српски и хрватски, као и турски и аустро-угарски, тако да се за последње три четири деценије може говорити о некој јачој сарадњи међу политички разједињеним честима југословенског јеврејства.

Истини за вољу треба рећи, да је оваквој сарадњи, поред утицаја југословенских идеолога међу Србима и Хрватима, давао много потстрека и ционистички покрет, који је инстинктивно повезивао и интелектуалне снаге српског, хрватског и бугарског јеврејства, па је стога после ослобођења и могла да покаже јеврејска омладина свих југословенских покрајина јачи полет и напредак. Овој предрадни има се захвалити што је југословенској јеврејској омладини омогућено и што ће се ускоро још више омогућити, не само да постигне степен културе остале многобројне југословенске браће, него и да у оквиру те културе пружи свој удео.

Била би неправда када не бисмо споменули да су пре 1919 године насеља југословенских Јевреја у нашој земљи примала утицај њене културе и путем засебних патриотских и литерарних удружења као што је Српско-јеврејска омладинска заједница у Београду, па онда путем новина и часописа, који су поред оних на српско-хрватском језику излазили и на јеврејско-шпанском, немачком или мађарском језику. Исто тако су и јеврејска певачка друштва у многоне допринела, да се југословенско-јеврејска заједница упозна не само са модерном синагогалном поезијом, већ и са југословенском песмом и музиком уопште, а нарочито са делима вокалне музике.

Семе које су посејали јеврејски неимари југословенске духовне културе у срцима наших Јевреја дало је досада, додуше, скроман плод, али сви знаци говоре, да се пошло правим путем, и да са правом можемо очекивати обилнију жетву.

* * *

Међу првима поменимо писца, који је посве самостално изникао у српској средини и брзо био запажен. То је Хајим С. Давичо родом из Београда. Давичо је у српској књижевности, као Јеврејин, био одиста усамљена звезда, која је засветлила цело његово поколење, жељно духовног додира са либералном српском средином.

Давичо је био идеалистичка, романтичка и врло поетска природа и велики српски родољуб. Писао је позоришну критику, а и преводио је са шпанског језика. Језик Давича ванредно је богат, једар и рељефан. Припада првом јеврејском поколењу у Србији, које је потпуно савладало државни језик.

Други — публициста и књижевник — био је Јован Мандил, адвокат из Београда. Рођени Шапчанин, Мандил је важио као један од најбољих познавалаца

српског језика међу Јеврејима свога доба. Био је сарадник Ћурчићевих „Београдских новина“. Оштра пера и јак полемичар, сарађивао је за време рата и у „Битољским новинама“ где је писао патриотске чланке. Последњи број овога листа изишао је на дан уласка Бугара у Битољ 1915 године, када је целу ноћ пробдео у редакцији и спремао број. Том приликом је назебао, разболео се тешко и убрзо умро у Грчкој где је и сахрањен.

Колико осећају Јевреји за Србију, која им је права отаџбина, види се најбоље из великог броја родољубивих песама, које су писали омладинци, упознати са правом српском културом, пре Балканског и Светског рата. Један од тих је и Самуило Алкалај из Смедерева који припада колу омладинаца који су сарађивали на листу „Заједница“. Писао је у патриотском духу, нарочито песме публиковане у разним листовима Ево овде његове песме „На бранику“:

Навикли, ко мираз царске деце ваше
Да делите земљу по ћуди, без крви,
Чекали сте тренут безбрижности наше,
Орлушина црна да нас сасвим смрви.

Ум вам глође завист и мисли вас сколе,
Да су нас исцрпла два победна рата,
Да нам је смрзао мраз удове голе
И да дух опада жалећи брат брата.

К'о рој гусеница кад пүстоши врта,
Нашег завичаја на домак сте пали,
К'о да смо погођен лов крај гладна хрта
Што немоћно трза, слаб, бедан и мали.

И сву тековину предака и нашу
Једном царском старцу хтесте дати на дар,
К'о да нисмо народ већ стока за пашу,
К'о да мало беху Босна, Драч и Скадар!

Па дођите! Ето, као човек један
На браник слободе уста народ цео,
За крваву жетву биће и сад вредан
Као што је дома кад жање плод зрео.

Дођите у земљу где вас све, све мрзи
И кршеви голи и равнице плодне,
И људи и звери, и потоци брзи
И сунце што пржи јутром и у подне.

Та дочек вам спрема народ душе голе,
Незаробљен ропством, у слободи велик;
Сад ил' никад баца све муке и боле,
Мален бројем, али силан као челик!

Писац приповедака, човек велике културе, јесте Исак Самоковлија, бановински лекар у Сарајеву. Одличан познавалац душе босанског живља, чији је живот многостран већ због тога што то становништво, под окриљем четири прастаре религије, још увек живи, ако не одвојеним, а оно сигурно конзервативним животом. Његове приповетке издала је Српска књижевна задруга.

Међу јеврејске књижевнике спада још и Хинко Готлиб, адвокат из Загреба. Врло образован и активан у многим културним установама града Загреба, објављивао је своје песме пре Светског рата, а јавља се и после рата.

Нушић југословенских Мојсијеваца, прави јеврејски Бен-Акиба српско-јеврејског паланачког живота је др. Жак Конфино. Живећи као свестрано образован човек у кругу свега двадесет припадника своје вероисповедне општине у Лесковцу био је у могућности да из близа посматра живот својих неуких грађана. Ова неукост доводила их је често у неприлику, из које би се једва умели да искобељају. Јунаци његових прича редом су све симпатични људи.

* * *

Последњих година пристижу и нови људи од пера чија књижевна делатност постаје све шира и све више југословенска. Такав је др. Самуел Романо, професор из Загреба који се бави лириком, нежном и дубоко осећајном. Са већим успехом бави се дечјом литературом, те се верује да ће постати јеврејски Чика Јова.

Засебну групу чине млађи јеврејски књижевници такозвани песници модернисте: Оскар Давичо и Исак Нахмијас. Оба су јеврејски песници-боеми. Изгледу су да ће Давичо постати социјални песник са јачом политичком нотом а Нахмијас натуралиста са Хајнеовим особинама. Код Нахмијаса се осећа и утицај Крлеже.

Међу осталим људима од пера треба споменути и др. Исака Алкалаја, врховног рабина, потом над-рабина др. Гавра Шварца, др. Мориса Левија и Игњата Шланга. Заслужни су још: Давид С. Пијаде, бивши наставник, др. Калми Барух, професор из Сарајева (познат као преводилац), др. Шалом Фрајбергер, рабин из Загреба, др. Цви Ротмилер, публициста, др. Саломон Алкалај, лекар, др. Леон Коен, лекар-хирург, др. Хуго Клајн, лекар. Не бисмо могли а да не споменемо и госпођу Паулину Лебл Албалу, бившу наставницу књижевности.

Међу јавним радницима треба споменути: др. Александра Лихта из Загреба, др. Букића Пијаде из Београда, др. Виту Кајона из Сарајева, др. Давида Албалу из Београда, др. Јулија Дохањи из Н. Сада, др. Лавослава Шика из Загреба, Арона Алкалаја из Београда, др. Брацу Пољокана из Сарајева, Давида Алкалаја и још многе друге.

Међу Јеврејима сликарима и вајарима има их који се ту и тамо јављају са неким садржајем из јеврејског живота, али су већином израз своје средине и времена у коме живе, а све у оквиру југословенског сликарства. Међу првим јеврејским сликарима предратне Србије био је Леон Коен родом из Шапца.

Други талентовани јеврејско-српски сликар био је Моша Пијаде из Београда, док је у хрватским крајевима био врло плодан Оскар Херман. После ослобођења јављају се млађе снаге, међу којима спомињемо: Адолфа Вајлера из Загреба, К. Данилиуса из Сарајева и Славка Брила из Загреба. Исто тако треба споменути и Марка Челебоновића, Бору Баруха и Рајка Левиа из Београда као и Даниела Озма из Сарајева.

* * *

Из овога краткога прегледа види се, да сразмерно мала јеврејска заједница чини све напоре, да се културно што пре и што више уздигне.

Малом броју јеврејских књижевника дугујемо искрену хвалу, што су упознали југословенску јавност са животом, осећањима и мислима наших Мојсијеваца. Многобројни други јавни радници одржавају срдачну везу и подржавају раније започету културну сарадњу са целом културном југословенском заједницом, која ће свакако умети да цени оданост Јевреја према племенитом југословенском народу и њихову љубав према науци и књизи уопште.

Кад се говори о јеврејском питању, може се поћи са два становишта: једно начелно а друго практично.

Са првог становишта антисемитизам је колико дивља толико и глупа теорија. Дивља зато, што извире из мрачних инстиката зоолошког порекла, а глупа стога, што не узима у обзир личне и друштвене разлике међу Јеврејима.

Није потребно изводити закључке, који из ове начелне поставке следеју. Напредно човечанство одавно је с тим начисто.

Али са практичног становишта питање се поставља друкчије. Ма да су Јевреји расејани међу остале народе по целом свету, они су сачували општу јеврејску заједницу. Своју приврженост они имају да деле између државе и народа где живе и заједнице којој припадају. То не иде паралелно до краја, а тешко је одржати равну меру с обе стране ваге. У томе је суштина јеврејског питања. Један велики Јеврејин, француски филозоф г. Анри Бергсон каже: „Антисемитизам рђаво поставља јеврејско питање, али, за разлику од многих Јевреја, ја сматрам да постоји јеврејско питање и, по моме схватању, треба да се разматра. Оно се своди, у својој основи, на питање натурализовања. Сви странци, Јевреји или не, далеко су да буду достојни тога и ја овде не могу да следим неке Јевреје, када се позивају на јеврејску солидарност. Ова солидарност коју сам ја први да признам и практикујем, треба да престане, ако иде насупрот нацио-

налних интереса које натурализовани Јевреји имају на првом месту дужност да респектују и да им служе. Они их не респектују увек и тиме саучествују у пружању привидних разлога антисемитизму“.

Положај Јевреја у Југославији није једнак у свима крајевима. Тамо где су се они јаче слубили са нашим народом антисемитска пропаганда није могла да ухвати корена. Она налази више одзива у оним крајевима где Јевреји нису довољно урасли у националну средину и пригрлили њезине животне интересе.

Покретање акције против антисемитске пропаганде у Југославији ствар је тактике. Познато је, да у друштвеном животу по закону поларизовања супротности акција изазива реакцију. Али то опет не значи, да треба скрстити руке пред догађајима. Све зависи од оцене прилика. А оне су иницијаторима ове анкете најбоље познате.

Ипак се може рећи једно. Постављати јеврејско питање у Југославији као начелно питање, значило би куцати на отворена врата. А што се тиче практичне стране овог питања, његово решење лежи на самим Јеврејима исто толико, колико и на осталим југословенским грађанима.

ДЕРВИШ КОРКУТ

кустос Земаљског музеја
у Сарајеву

Баш сада када је пропаганда тако интензивна, треба ово питање објективно приказати.

Покушаје, да се нашим осећајима накалеми антисемитизам треба осујетити, јер је то нама муслиманима страно. Антисемитизам о коме се овде говори, унесен је са стране.

Код нас, у колико постоји неко антисемитски оријентисан, то је он сигурно такав из разлога пословне конкуренције. Њихова повика на Јевреје треба да одврати пажњу од њих самих. То је чисто чаршишки антисемитизам који са моментаним нема ничег заједничког.

По свему је томе јасно да антисемитизам код нас нема корена и да он код нас није самоникао...

Специјално за босанске Јевреје се може рећи да су они постали више домаћи него ли што и сами мисле. Наш свет њих не осећа као неко страно тело.

У другим земљама је антисемитизам често пута само громобран којим се народу свраћа позорност са важнијих проблема.

Пошто код нас не постоје узроци за антисемитизам, то нису потребне ни никакве нарочите мере за сузбијање. Али ипак морам да истакнем да је потребно да се о јеврејској сиротињи у Сарајеву и Битољу води више бриге него ли је то до сада био случај. Та сиротиња живи врло бедно и има је више него што се то обично мисли.

Овде је од раније и од скоро било више покушаја, и то из немуслиманских кругова, да се муслимани ангажују као авангарда против Јевреја. Сви су ти покушаји редом пропали, јер ни муслиманске масе не могу да се придобију за два морала, један за себе а други за друге.

Босна и Херцеговина су класичан пример верске толеранције. Ни нашим широким круговима то није довољно познато. Али многи интелегентни странци са удивљењем читају са камених споменика овај ретки пример верске толеранције. За то је доказ и јеврејско гробље у Сарајеву које спада међу најстарије у Европи, а које до сада никада није оскрнављено.

Прва синагога у Босни саграђена је на вакуфском земљишту. А као најлепша круна, и као најсјајнији доказ верске толеранције у Босни је то: да су све четири богомоље домаћих вера саграђене баш једна поред друге.

Јеврејски, правилније израиљски народ у давна времена био је лутајући пастирски народ. Њега су сачињавала многа племена. Већ у рано доба код Јевреја се је развило поштовање праоца Аврама, свакако једнога од угледних племенских поглавица који је живео у народној традицији. Сматрали су себе синовима Аврамовим.

Јеврејски народ у почетку веровао је у више племенских богова. Дугом традицијом, а уз припомоћ веровања да су сви Јевреји синови Аврамови, дошло је до вере у једног заједничког Бога свих племена а касније једног јединог Бога. Сама чињеница да је дошло до веровања у једног Бога довела је дотле да је тај Бог сматран јединим и истинитим Богом а сви други као лажни. Природна последица веровања у једнога највишег и правог Бога била је то, да су Јевреји себе сматрали народом најдостојнијим и изабраним. То уверење је још више подржавала чињеница да су, живећи међу разним народима, осетили узвишеност свога веровања, према ондашњим претставама о Богу у виду разних кипова људског и животињског облика.

Јеврејски народ је живео већ врло рано расејан по свету. На неких 13 векова пре Христа одведен је тај народ у египатско ропство. Из тог ропства вратио се је у Палестину. Вратио се је из ропства један мањи део тог народа, како извори помињу, око четрдесет

хиљада људи и то свакако само они који су били најоданији својој вери. Из египатског ропства довео их је Мојсије. Већ у то време било је Јевреја у Египту, Персиском Царству и по другим азиским државама, што у осталом онда није била никаква изнимка према другим народима.

У шестом веку пре Христа одведен је један део јеврејског народа у вавилонско ропство, где је био седамдесет година. После повратка из тог ропства изишао је јеврејски народ препорођен. Ту је била коначно утврђена његова вера у једно једино божанство, и ту је под утицајем културног Вавилона било написано много светих књига, које су касније допуњаване и које су у својој целини проглашене Светим Писмом. Соломон, краљ јеврејски, покушао је завести централизацију јеврејских племена. То је учињено на тај начин што је подигао храм у Јерусалиму у коме је смештен ковчег Завета, који је пре тога био покретан. Тиме је постигао да тај храм буде нека општа синагога, врховна верска управа и врховни верски символ за све Јевреје — Израиљце.

Јеврејски народ и само јеврејство није један исти појам. У обичном животу, Израиљци, Јевреји, Јудејци и Мојсијевци узимају се као синонимна имена за све припаднике Мојсијеве вере. Међутим, јеврејски народ и припадници Мојсијеве вере нису једно исто. Правилније би било Јевреје називати Мојсијевцима. Мојсијеваца има међу различитим народима и племенима. Тако већ врло рано има у Африци Мојсијеваца мрке боје, Мојсијеваца Арапа, а много касније на северу данашње Русије има Мојсијеваца монголског а такођер и славенског порекла. Према томе Јевреји се не могу третирати као народност или нација, него правилније само као припадници Мојсијеве вероисповести. Зна се, на пример, да је у времену око Христовог рођења Мој-

сијева вероисповест била проширена чак до Севера, уз персиску обалу, на острвима у Средоземном Мору и дубоко у Африци, па и данас има још доста Абисинаца припадника Мојсијеве вероисповести. До тога је дошло ширењем Мојсијеве вероисповести као што је то било и са свима осталим вероисповестима.

Разорење Јерусалима по римском цару Титу седамдесете године после Христа није имало за последицу, као што се то обично мисли, растурање Јевреја по целом свету. Далеко пре тога били су Јевреји, односно Мојсијевци, растурени по целом тада познатом свету. У Египту су дуго времена били највећим делом државни управљачи. Још у време Аменофиса IV, египатског фараона, приписује се Јеврејима утицај на њега да заведе веру у једнога Бога. За време римскога царства Јевреји се много не запажају, јер нису били ни у каквом изузетном положају према осталим народима. Могли су, наиме, постати римским грађанима са пуним грађанским правом, као што то показује случај апостола Павла. Већ у то рано доба Јевреји — Мојсијевци — тако расути по свету имали су нешто особено, а то је у томе, што нису били везани ни за какав одређени териториј и државу. Зато јеврејство ни тада није имало атрибуте неког посебног народа, него атрибуте посебне вероисповести. Јеврејство је стицало припаднике као и све остале вероисповести ширењем Мојсијеве вере, које је ширење у више махова било веома успешно и међу нејеврејским народима. Кроз цео средњи век јеврејство је третирано као припадност посебној Мојсијевој вери. То је било од значаја нарочито у западним хришћанским државама. Услед те особености у вери Јевреји су у тим државама често пролазили кроз тешка искушења, тим више што им је приписивана трагична смрт Христова. Њима нису признавана многа грађанска права која су признавана хришћанима. Тако, на пример, њима није

признавано право на земљишну својину, а својину зграда могли су имати само у специјално за њих одређеним квартовима градова. Нису могли бити војници ни витезови а могли су се бавити новчарством и трговином, јер су у то време та занимања сматрана мање достојним. Тај положај Јевреја уродио је касније тим плодом, да су они били углавном трговци, банкари и новчари. Услед тога су они током времена имали веће новчано богатство у сразмеру према многим другим народима.

У новија времена Јевреје сматрају нацијом у западноевропском смислу. То је, међутим, сасвим погрешно схватање. Јевреји нису никаква посебна нација, јер им недостају битни атрибути нације, него су Јевреји само припадници Мојсијеве вероисповести и ништа друго. То гледиште углавном примају и сами Јевреји. Зато се они осећају као припадници различитих нација и то обично оних нација међу којима живе. Тако има Јевреја Немаца, Мађара, Енглеза, Француза итд. То уосталом није ништа необично и сасвим је разумљиво, јер је за обележје националности верска припадност неодлучна. Ово погрешно становиште укореењено је и данас у Европи. У духу тог становишта узела је Енглеска Империја на себе да Јевреје врати у Палестину, као у тобожњу њихову прадомовину. То је, међутим, становиште сасвим неосновано, јер велика већина Јевреја и нису Јудејци у ужем смислу, нити је икад њихова прадомовина била Палестина. Постоји и међу Јеврејима ционистички покрет; но тај је покрет прилично незнатан, без сумње не много већи него што је био за време персиског краља Кира. Тај покрет је данас нешто јачи међу Јеврејима, али то само услед тешких прилика и прогона Јевреја.

Јеврејска вероисповест т.ј. Мојсијева вероисповест није ништа деструктивно и штетно, већ напротив ху-

мана као и све остале културне религије. Погрешно је становиште да су Јевреји главни фактор светског капитала. Истина је додуше да они имају према своме броју размерно већи удео у светском капиталу, али то су историске последице до којих је дошло стицајем околности и закона који су владали. Ни ради тога Јевреји не могу бити ван закона јер нису капитал стицали противно постојећем реду и закону. Не треба заборавити да велики део Јевреја јесте пуки сиромаш; нарочито Јевреји у Пољској па и код нас у Јужној Србији.

У нашој земљи поготово нема никакве основе да би се Јевреји прогонили само зато што су Јевреји и да би само зато били стављени ван закона. Уколико код нас има капитала у јеврејским рукама, тај капитал, ако је капитал домаћих Јевреја, делује корисно по нашу привреду. Друго је питање страног јеврејског капитала. Он се не може третирати другачије него као и сваки други страни капитал, а само зато што је то страни а јеврејски капитал не може имати никакве посебне штетне санкције. Према томе капиталу може се поступати само као са осталим страним капиталима. Што се тиче самих Јевреја као таквих, ту по готову не може бити никаквог посебног мерила за њих само зато што су Јевреји. Ако се Јевреји осећају национално као Срби, ми их морамо сматрати члановима нашег народа и као таквима признати им сва права која имају остали чланови нашег народа и без обзира на то што су Мојсијеве вероисповести. Тако је Јевреје одувек сматрао наш народ, а тако су се сматрали и сами наши Јевреји, који су дали свој удео и у нашим ослободилачким ратовима.

Када се тако схвати јеврејско питање онда је сасвим разумљиво да је моје становиште у том, да код нас нема потребе отворати некакво јеврејско пи-

тање. Ја шта више мислим да код нас не треба нарочито ни истицати ни приказивати „јеврејско питање“ као нешто особено, јер самим тим може и код нас да искрсне то питање; а моје је уверење да код нас тога питања и нема и да наше народне масе нису обузете никаквим антисемитизмом.

Уколико се ту и тамо укаже потреба сүзбијати антисемитску пропаганду, то је онда у том случају нужно писати објективно о нашим Јеврејима и о Јеврејима у опште.

На питање да ли и како треба решити питање јеврејства у Војводини и Срему мишљења сам да јеврејско питање као неко посебно питање ни у тим покрајинама не постоји и да га као посебно питање не треба ни решавати ни третирали. Међутим мора се признати да је Војводина у националном погледу нешто најкомпликованије и најосетљивије. И у Војводини Јевреји могу бити третирали као и сви остали грађани у сваком погледу. Ако се у тим покрајинама међу Јеврејима показује опредељење за националне мањине, онда се са њима има поступати као са националним мањинама, јер се они сами подвргавају таквом специјалном третирању; шта више, у таквом случају није искључена и нешто већа строгост, јер Јевреји имају већу могућност да се одреде национално, па ако то не чине, сами себе доводе у положај да се са њима строжије поступа него са осталим члановима националних мањина. Разуме се и овде мислим једино и само на то уколико идеал тих националних мањина иде у раскорак са нашим националним и државним циљевима.

Исто тако сам мишљења да и сами Јевреји морају водити рачуна о томе да иду у корак са нашим националним идејама, јер противан рад може довести до нежељених резултата и до копирања антисемитског

покрета у иностранству. Нарочито мислим да интерес самих Јевреја лежи у том да што више избегавају пропагирање страних језика и да сами воде рачуна о оним својим члановима који ову земљу сматрају својим привременим уточиштем, те према томе предузимају у стицању капитала извесне недозвољене акције и гестове, који се касније могу употребити као подлога за акцију против свих наших Јевреја иначе исправних грађана.

ВОЈИСЛАВ НЕНАДИЋ

бивши секретар Народне скупштине

Јеврејско питање не може се поставити у Југославији онако, како се оно поставља у неким другим европским државама. Не могу се ни народне масе, баш и кад би се хтело, заводити противу наших Јевреја ако наш народ не мери једним аршином све Јевреје у Југославији.

Србијанске Јевреје наш народ не одваја од себе. Сматра их Србима. А и они су у прошлости све учинили, да им Срби православне вере не могу баш ни на чему замерити, управо, да их ни по чему не могу разликовати од себе. У животу су се толико упили једни у друге, да их видите у свима пословима у заједници, па чак и у породичном животу—браку.

Јужносрбијански Јевреји у Новом Пазару, Косовској Митровици, Приштини, Скопљу, Штипу и Битољу за време турске владавине били су врло коректни и врло исправни према нама Србима. Управо, били су нам најближи. Кроз све време нашег национално-револуционарног рада није се десио случај да нас је неки Јеврејин проказао турским властима или, пак, да је сведочио противу нас пред њима. Примера издаје, од стране Јевреја, није било. А било је Јевреја који су били одлично упознати, како са нашим радом, тако и људима-вођама покрета и њиховим сарадницима. Чак су нас прикривали и чували, уколико им је то било у могућности.

Као трговци били су високог морала. Велике трговачке куће из Солуна радо су кредитима помагале

наше трговце, одржавале их и економски јачале. По ослобођењу трудили су се, што и данас чине, да у свима гранама живота иду истим путем којим иду и Срби, којим иду и њихова браћа по вери из Србије, а на коме се путу нити могу разликовати ни издвајати од православних, пошто не постоји битна разлика која би се дала уочити.

Из изложеног је јасно моје гледиште. Сматрам да на територији предратне Србије и Црне Горе јеврејско питање уопште не постоји. Говорити о њему на овом простору, значило би вређати и православне и мојсијевце, управо, радити за туђ рачун.

За Јевреје на територији бивше Аустро-Угарске Монархије не могу рећи ништа, пошто са њима нисам имао везе, нити имам властитог искуства.

Онда када се кравим прегнућем стварала да-нашња Југославија, били су на бојним пољима са српским војницима и српски Јевреји. Љубав за заједничку груду присно их је повезала. Зато су заједнички и нештедимице сагоревали у кравом урагану. Сејани су гробови на све стране и залевана је свака груда Србије, да би се задржала најезда непријатељска, која је кренула да угуши слободу и пороби народ српски. Зато су српски Јевреји заједно са војницима српским делили и патње, и мuke, и ране, и славе, и радости, и смрт и триумфе при повратку у ослобођену Отаџбину. На свима разбојиштима где су натчовечанском снагом заустављани непријатељски корпуси, остајале су велике безимене гробнице, у којима су и у смрти здружени лежали мртви српски војници и српски Јевреји. Те заједничке хумке за наше Јевреје сведоци су њихове љубави према Србији. Зато није чудо, што им се Србија одужила одликујући и њих као и српске војнике. На грудима многих наших Јевреја видећете и сребрну и златну медаљу за храброст, као и Карађорђеву звезду са мачевима. То ордење и гробови посејани на Куманову, Облакову, Мердарима, Приштини, Церу, Гучеву, Мачковом Камену, Ваљеву, Космају, Власини и Кајмакчалану, јесу крвава тапија коју наши Јевреји имају на ову заједничку Отаџбину и зато је не могу напустити...

Да би се видело како су јуначки летели у борбу и витешки падали на бојним пољима, навешћу неко-

лико примера, који ће остати записани златним словима у српској ратној историји.

Аврам Пелосов

Он је Нишлија. О њему не треба писати славопојке. Довољно је рећи само ово:

У битци на Куманову 10 октобра беше критично стање. Седми пук се налазио у тешкој ситуацији а овоме је много допринела и погибија команданта пука Александра Глишића. Када погибе и заставник стање се још више погорша. Пелосов, видећи опасност, заборавио је на кишу куршума, јурнуо је испред војника и зграбио од мртвог заставника пуковску заставу. Затим је полетео и грмнуо: „Напред браћо, напред јунаци“. Рекавши то појурио је са развијеном заставом на Турке а војници, као препорођени, јурнуше за њим као стихија и јуриш потпуно успе.

Рафаило Анаф

Кад наши пређоше преко Саве били су приморани да се мало зауставе, јер нису знали каква се непријатељска снага налази пред њима. Требало је изабрати једног од храбрих, хладнокрвних и вештијих војника који би се привукао аустриским редовима да осмотри ситуацију и да донесе исцрпан извештај. Командант је без предомишљања изабрао Рафаила, или, како су га звали и командант и војници, Равајла. Рафаило оде и осветла образ. Пукаво, неопажен привукао се аустриским телефонисти и зарио му нож у срце. Тада је зграбио телефон и, како је знао мађарски, слушао је наређења аустрског команданта, који је јављао да води велико појачање и да ће пресећи отступницу српској војсци. Када је Рафаило то чуо, покидао је телефонски вод и појурио што је могао брже команди да поднесе извештај. Командант примивши извештај од Рафаила нареди повлачење и

тако се благовремено извуче из замке. Одушевљен овим подвигом Рафаиловим, командант је скинуо са својих груди златну медаљу и пред целим пуком љубећи га у образ прикачио му је.

Рафаилу није било суђено да дуго носи ово одличје. Погинуо у страшној битци на Конатици...

Биња Данита

На уживичким планинама, када се сручила сила аустриска да удари с бока, дочекаше их наши трећепозивци на положају званом „Поповић“. Нису старци презали од смрти. Знали су да их води у борбу њихов јуначки поднаредник — Јеврејин који зна рачуницу — Биња. И када навалише Аустријанци млади као роса, када завришташе брзометке и заштекташе митраљеви, старци не устукнуше. Напред истурише берданке, са бајонетима као ражњевима, и кренуше на јуриш. Поднаредник Биња излете пред старце и грмну: „За мном браћо!“ Настаде покољ стараца и младића, и старци надвладаше. Положај паде, али паде и јуначина Биња. Карађорђева звезда са мачевима, која му беше на грудима, искрвавела се као да је говорила да је из крви и поникла...

Моша Амар

Када српска војска с музиком и песмом „Хеј трубачу“ крену 1912 године да ослобађа Косово, крену и коњички ескадрон Моше Амара. Дуги пути лако се поднеше и за час ескадрон изби на границу. Једни одоше Куманову а коњички ескадрон Моше Амара крену Косову. Колико среће и радости беше у срцу Амаровом када се са коњицом нађе на Косову о коме је толико слушао у своме детињству. Његов вод кренуо је Феризовићу. Грабили су да што пре изврше задатак: осветити Косово... А када су стигли у Феризовић народ их је засуо цвећем. Још се

нису били ни снашли од радосног дочека, када из заседе грунуше неколико хиљада Арнаута и настаде борба страшна и крвава. Преко две хиљаде мартинки косиле су вод Амаров који се лавовски борио. Са заласком сунца цео вод лежао је исечен заједно са својим водником Мошом Амаром. Онако поломљени — посечени, као бор до бора, личили су на Југовиће..

Давид Коен

Одушевљен победама српске војске, занесен славом српског оружја, Давид је дао одушке својим српским осећајима у књизи „Бог чува Србију“. Ко би рекао и ко би помислио да ће та књига, написана срцем и душом, бити узрок погибије овог врлог Србина — Мојсијевца!

Када су Бугари узели Ниш, ухватише Давида и упиташе га: Казуј, да ли си ти писао књигу „Бог чува Србију“? Син у понос из чела поносна старца. Озарен славом и херојством оних који су падали нештедимице за славу Србије, Давид је рекао: „Јест, ја сам писац те књиге и не се не одричем! Све што сам писао у њој то је одраз мога убеђења и мојих осећаја. Јесте, Бог чува Србију и она ће постати Велика Србија!“ Те ноћи, само је небо било сведок мученичке смрти Давида Коена...

Аврам Сасо

Редов треће чете првог батаљона седмог пешадишког пука другог позива, Аврам Сасо, лимар по професији а Дорћолац по крају, жив, окретан, пун самопоуздања у себе, скроман у свему и увек весео, заједно са друговима крену 1912 године у помоћ браћи Бугарима на Једрене. Дуго су се ломиле кости и лила крв а Једрене је својом страшном тврђавом и пркосило и изазивало. Када је то дојадило, реши се команда да по цену живота најбољих војника учини

јуриш на бедеме Једрена. Или освојити или изгинути... И у праскозорје једног пролећњег јутра зацикташе трубе, заурлаше топови. Први пред четом јурну Аврам. У јуришу би рањен, жалећи што је ометен у нападу на тврђаву. И зато, чим је превио, рану појурио је за друговима да не би изостао. А кад стиге до бедема, као лимар, вичан пењању, испе се на утврђење Папаз Тепе. Пресрећан као у заносу стигао је само да викне: „Живела Србија“! Зрно га је погодило по сред чела и он паде са бедема, на коме је остала српска застава победоносно да лепрша...

Леон Лебл

Студент филозофије, писар универзитета и познати новинар, погинуо је јуначки као поднаредник на положају код села Лесковца на Космају. Како је јуначки погинуо најбоље сведочи писмо његовог команданта пука г. Милутина Стевановића који између осталог каже и ово:

„После слома на Сувобору Аустријанци су решили да на Космају даду отпор. Страшна је била борба. Отимала се стопа по стопа. Чета Леонова добила је задатак да прва удари и да прва учини јуриш претрчавајући брисани простор, који су тукли безбројни аустриски митраљези. Кренули су сви као леса, као бујица, која све пред собом крши и ломи. Леон је био пред свима. Поред њега су били каплар Миленко Ршумовић и редови Тома Терзић и Вељко Бјеловић а сви војници јурили су за њима у стопу. За трен ока ускочише у ровове и побише Аустријанце. Уместо да остане у рововима као сви остали, јер је још већа аустријска сила чекала у другом рову и сипала смртоносну ватру из митраљеза, Леон скочи из рова са капларом и оном двојцом војника и полетеше сами у ров Аустријанаца. Али услед страшне

ватре морали су лећи и тако се нашли између ровова наших и аустриских. Повремено чуо се снажни глас Леонов војницима у рову: „Добро нишаните, само добро нишаните“. У томе га је погодило прво зрно у ногу. Редов Вељко притрча да га превије али два друга зрна долетеше из митраљеза и једно погоди Леона у трбух и разнесе му утробу... Настала је страховита борба о тело Леоново. Наши учинише јуриш пре времена, победише Аустријанце а тело Леоново закопаше ту на крвавом разбојишту. Толико су га другови војници волели и држали за свог рођеног — да су заборавили да је Јеврејин, и метнули му више главе крстачу“.

Хајим М. Давичо

Отмен, у српским школама српством запајан, карактера као челик и јунак, Хајим Давичо, командант првог батаљона VII пешадиског пука III позива, у најодлучнијем часу када су Аустријанци јуришем разбили један пук и заробили два батаљона, доби наређење да по цену живота задржи и збуну Аустријанце. И на челу трећепозиваца Давичо изврши са својим војницима један неодољив налет на непријатеља и разби Аустријанце који после овог неочекиваног напада побегоше падинама Космаја. Том приликом пође му за руком да ослободи незгодне ситуације она два батаљона и да заједно наставе гоњење разбијеног непријатеља. У томе гоњењу код Равног Гаја паде изрешетан непријатељским куршумима...

Хајим И. Давичо

Брат од стрица Хајима М. Давича који је од свога детињства стално живео у иностранству, у искреној и великој љубави према рођеној грудџи, на дан мобилизације 1912 године напустио је своје стално бора-

виште у иностранству и ступио у ред активних бораца Краљевине Србије, да се тек после демобилизације врати поново у Беч. Године 1914 свестан опасности којој излаже своју породицу од угњетача, противу којих ће се за српску ствар борити, понова напушта Беч и као српски наредник отвара светски рат са својим водом на Ади Циганлији, где је контузован. После кратког лечења враћа се у команду, учествује у свима борбама своје јединице све до општег повлачења. Иако потпуно изнурен, својевољно напушта нишку болницу где је упућен на лечење, у тежњи да до краја служи Отаџбини. Потпуно изнемогао пада у Љум Кули непријатељу у руке и бива заробљен. У ропству се нарочито истакао за српску ствар тако да га је непријатељ осудио на смрт... Тек највишом интервенцијом казна му је замењена присилним радом под земљом. После толиког самоодрицања и пожртвовања за српску ствар, ово је један еклатантан пример превелике љубави према Отаџбини.

Ашер Леви

Достојан јунак да га и гусле славе, као многе који на мачевима носише славу Србије. Као храбар војник био је понос и дика Другог гвозденог пука. Доста је рећи само то да је једногласно примљен у Гвоздени пук — као потпоручник. У турском рату постао је поручник и командир чете Гвозденог пука. Командант пука дао је о њему ову оцену: „Необично куражан, презире смрт, хладан и у најстрашнијим часовима, у свакој па и у најтежој ситуацији присебан, према војницима родитељски благ“. Када су разоружавали Арнауте толико се излагао да је командант био приморан да му скрене пажњу да то излагање избегава. У његовом воду били су и Грубач и војвода Коста Пећанац. Лозинка им је била: „Сви за једног“. Његов

страшни јуриш на Злетовској Реци, када је први пред
четом улетео у бугарске ровове, задивио је цео Гво-
здени пук. Сам је том приликом заробио цео један
бугарски вод...

* * *

...Ето како се некад гинуло за Отаџбину! Нека
ови примери послуже млађим генерацијама. Породице
ових јунака могу да буду безбрижне као и породице
свих осталих ратника ове напаћене земље...

ВОЈА СТОЈАНОВИЋ

публициста

У доба великих прегнућа, када се пре 1912 године мала Србија спремала да оствари свој петвековни сан, ослобођење Косова и Душановог царства и ослобођење српске браће преко Дрине, Саве и Дунава, на челу државне управе били су велики људи који су је спремали да издржи у борби.

Успех овог потхвата зависио је од санирања финансија. Није чудо што се у томе успело, јер министри финансија били су тада Стојан Протић и Лазар Пачу. Њиховом успеху допринео је својим знањем, поштењем и преданошћу у раду тадањи начелник Министарства финансија српски Јеврејин Аврам Левић.

* * *

Наше финансије, које су за време прошле династије биле упропашћене, доласком Краља Петра на престо почеле су да се опорављају. Радило се и штедело немилосрдно. Али у моментима кад је требало спасавати народ од сиромашења давало се широке руке.

У септембру 1911 године, када нас је Аустрија привредно давила, све београдске банке биле су без пара. Тиме је настала немогућност ангажовања у куповању шљива и пекмеца, у време највеће сезоне. О некаквом зајму није било говора. Воја Маринковић и Милорад Драшковић, тадањи директори банака и народни посланици, дошли су на идеју да се обрате

за помоћ држави. Да оду лично Стојану Протићу, знали су да неће успети, јер такве ствари Протић није радио без свога начелника Аврама Левића, у кога је имао неограничено поверење. Зато су њих двојица једнога јутра дошли у канцеларију начелника Аврама Левића да му изложе тешку ситуацију, верујући да ће их он разумети и по њиховом тражењу повољно реферисати своме министру. Нису се преварили. Левић је осетио тешко финансијско стање наших банака и као државник и родољуб увидео је да ће, ако не помогне банке, народ доћи у безизлазан положај. Ако на време не прода своје производе, који су извор његових прихода из којих плаћа све државне дажбине, онда ће страдати и државни буџет — јер неће бити прихода од пореза.

Зато је без предомишљања написао опширан реферат за Протића. Имао је Левић велике муке да убеди Стојана Протића јер овај није лако давао паре из државне касе. Предложио му је као прешну државну потребу да се овим банкама изађе у сусрет. Банке би добиле привремену позајмицу на три до шест месеци из државне касе, уз пристојну камату, и на тај начин хиљаде и хиљаде сељака-произвођача би се спасло. Ово је први случај у историји финансија Србије да држава даје помоћ банкама за послове ове врсте. Левић је ту поступио као државник и финансијер, добро је проценио ситуацију и тиме избегао једно безизлазно стање које је могло да наступи за наше сељаке-произвођаче. Ово је учинио и са разлога што се у то доба у Народној банци налазило преко педесет милиона динара капитала који је лежао мртав, без камате. Сума од двадесетак милиона динара није претстављала за државну касу никакву опасност. Ово утолико пре што су биле дате потребне гаранције од стране банака којима су на челу била ова наша два, сада покојна, велика државника. Ова одлука,

да се овим банкама да новац, претстављала је велику добит за нашег сељака а и за саму државну касу, јер је на позајмљени новац добила и извесну суму на име камате.

Молиоци су припадали опозицији и Стојан Протић — поред свег наваљивања Левићевог — био је врло опрезан у доношењу ове одлуке и није ју потписао све док се није консултовао са поч. Пачуом. Томе консултовању је био присутан и Левић. Ово решење је имало великог одјека у тадањим банкарским круговима, највише зато што се је избегла сигурна извозна криза, али је имала одјека и у редовима опозиције која је у Народној скупштини повела жестоку кампању противу тадањег министра финансија Протића. Била је то велика сензација када се прочуло да су касе министра финансија запечаћене од стране Главне контроле. Нападе у Скупштини одбио је великим документованим говором државник и опозициони посланик поч. Драшковић који је, иако опозиционар, одао пуно признање за доношење овакве државне одлуке која је првенствено послужила нашем земљораднику. После говора Драшковића ликвидирано је ово питање и дата пуна сатисфакција начелнику Министарства финансија Левићу, што је био редак случај да Народна скупштина јавно некое одаје признање за исправан и државнички рад.

* * *

Кроз ратове 1912—1913 године наше финансије су биле тако саниране, да су без тешкоћа и без задужеживања, што је реткост за земље које воде рат, обилно снабдевале нашу војску. Тако је све то ишло до самог светског рата. Војска је била наоружана и са великим резервама хране. То је све заслуга мудре

финансијске политике поч. Лазе Пачуа и његовог сарадника начелника Левића.

Велики државник и финансијер поч. Стојан Протић написао је ове речи за Аврама Левића:

„Остао је као начелник државног рачуноводства за све време мога управљања државним финансијама. Кад је поч. Пачу уочи балканског рата преузео управу у државним финансијама, он га је задржао као начелника за све време свога министровања до смрти. На том положају остао је све до пред крај 1917 године.

За све време министровања мога и Пачуовог, Левић је био врло вредан и поуздан и врло способан наш сарадник. Ако у раду нашем за државне финансије има чега доброга, кориснога и можда заслужнога, онда један не мали део припада Левићу“.

Противу Левића су водили борбу нарочито нека господа, зато што нису хтела и могла подносити контролу, озбиљну и умну, министра финансија. Са њима је наравно била и једна поворка лифераната који су имали своје протекторе и у врховима државне управе. И док је пок. Пачу био руковалац државних финансија и шеф Левићев, дотле ова господа нису могла ништа учинити против њега. Левић је за време рата у Лондону учинио Србији и српским државним финансијама и српском државном кредиту врло лепих и врло умних услуга, тако да је у Лондону исправљао и исправио и по неку не малу министарску грешку.

Кад је Стојан Протић, кога су сви политички предратни и послератни људи високо ценили, могао написати овакве речи за свога сарадника Левића, онда то заиста много значи. Ово тим пре што се зна да је Стојан Протић био врло обазрив када је давао оцене о својим чиновницима. Безброј препрека и тешкоћа у вођењу државне политике имао је Левић да савлађује у најделикатнијим моментима наше државне политике

и он их је свесно и са пуно воље савлађивао имајући увек у виду само добро народа и државе.

* * *

Када су две непријатељске војске навалиле на израђавану и измучену Србију, настало је нагло повлачење. Све се остављало и све се журило на југ само да се сачува глава. Многи су изгубили главе, остављали све, не водећи рачуна ни о државној каси. Сав државни трезор, који је онда износио око 200 сандука злата, био је поверен једноме човеку, тадањем начелнику Министарства финансија Левићу.

Поред све бриге око чувања и преноса државне имовине, једнога дана — када се налазио на Рашкој — дођоше код њега у канцеларију покојни Љуба Давидовић и Воја Маринковић, носећи у рукама једну стару књигу и рекоше Левићу: „Судбина је хтела да Ви сада преко Албаније носите собом једну велику историску вредност, да носите ову књигу. Знате ли шта је ово? Ово је Мирослављево Јеванђеље. Дајте да се у једно сандуче упакује, да вам исто записнички предамо. Ова је књига за наш народ од неоцењиве вредности. Чувајте ову нашу светињу као очи у глави и не одвајајте се од ње“.

Прешавши Албанију заједно са овом књигом, Левић је на Крфу предао ову светињу на чување у државни трезор и она је стајала тамо све до нашег повратка са Солунског фронта у ослобођену отаџбину. Тако је судбина хтела да један српски Јеврејин сачува највећу драгоценост Србије.

* * *

После Голготе, после беспућа, чији су правац показивали лешеве српских војника, после натчовечанских мука преко Црне Горе и Албаније, измучени,

испијени глађу, исцеђени војници српски стигли су преко Скадра у мочварне пределе Сан Ђоване ди Медуа. У том хаосу, у том вртлогу, нашао се сам самцит Аврам Левић са две стотине сандука злата. И у овој ситуацији Аврам Левић умео је да нађе могућност да спасе државну имовину.

Када је стигла лађа, злато је натоварено и са многобројним избеглицама кренуло морем за Бриндизи а одатле за Крф где је стигло у државну благајну заједно са Мирослављевим Јеванђељем.

Левића нису задржали на Крфу. Ценећи његове финансијске и државничке вредности влада га је послала у Лондон, где је имао широко поље рада и где је са успехом деловао да српски државни кредит ужива неограничено поверење тадашњих савезничких кругова.

Аврам Левић је један од плејаде оних предратних државника Србије, који су умирали као сиромаси и ако су дуго година имали највеће положаје у држави.

ЛУКА СМОДЛАКА

новинар и публициста

У државном и политичком животу Енглеске није редак случај да су личности јеврејског порекла играле истакнуту улогу, али је свакако јединствен случај да су такве личности дошле на највише положаје које разгранато државно устројство Британске Империје пружа својим грађанима. Тешко је замислити другу неку земљу, изузев Француске, у којој је такав случај бар делимично поновљен; али оно што енглески случај чини изузетним јесте околност да су у земљи са великом аристократском традицијом два врховна положаја заузимали људи из средње друштвене класе јеврејског порекла, као што су били: Бенџамин Дизраели и Руфус Ајсекс, који су касније познати под именом: лорд Биконсфилд и лорд Рединг, од којих је први био двапута британски претседник владе, а други заузимао истакнуте положаје пре но што је постао вице-краљ Индије.

Док живот и рад лорда Рединга претставља постепени развој једне велике каријере, живот лорда Биконсфилда претставља остварење једне велике амбиције зачете у младим годинама а остварене тек пред крај живота, после дугог и стрпљивог чекања; и док је лорд Рединг заузимао све више положаје на скали државне јерархије, лорд Биконсфилд претставља у политичкој историји Енглеске необичан пример човека који је као једна од главних личности велике странке провео у опозицији 32 године од 39 година свог јавног и политичког рада. Или како то вели енглески публи-

циста Џ. Спендер: „Дизраели је пример човека необичне марљивости, истрајности и одважности који савлађује све тешкоће“.

Па ипак има извесне сличности између ова два човека супротна по каријери и по остварењу постављених амбиција. Сличност је пре свега лежала у њиховој заједничкој раси која се не одликује емотивношћу, већ јачином воље, енергичношћу и истрајношћу, као и плодношћу ума и асимилационом способношћу. Овим другим двема одликама Дизраели је далеко надмашавао лорда Рединга, и по њима је заузимао изузетно место не само у политичком већ и у духовном животу Енглеске, а имао је и необичну привлачност за енглеске народне масе као велики парламентарцац, државник и говорник, док је лорд Рединг ушао у ред великих адвоката и администратора Енглеске.

Необичност појаве лорда Биконсфилда у јавном животу Енглеске утолико је већа, што је он други потомак досељене породице Дизраели из Модане — која је средином XVIII века прешла из Италије у Лондон и ту наставила своје трговачке послове — а још више што је Дизраели читавом својом спољашношћу и манирима одавао странца. „Ниједан Енглез није се могао приближити Дизраелију, а да непосредно не буде свестан да је у присуству једног странца“ — вели његов биограф Фредерик Гринвуд. Па ипак ни страно порекло ни стран изглед Дизраелијев нису му сметали да својом персоналношћу освоји дивљење енглеског народа као ни једна политичка личност изузев Гледстона, чији је он био прави антипод не само у политичком погледу, већ и читавим својим погледима на свет.

По мишљењу неких енглеских критичара Дизраели је својим оријентализмом освојио машту енглеског народа, премда његова романтична склоност није била његов највећи дар, већ његова посматрачка и описи-

вачка способност. Ту способност изгледа да је Дизраели наследио од свога оца који је напустио банкарске послове и постао књижевник, тако да је Дизраели још у свом раном детињству имао прилику да дође у контакт са значајним енглеским личностима тога времена. Овај наслеђени књижевни дар испољио је Дизраели још на почетку свога развоја, па га је развијао до краја свога живота упоредо са својим политичким радом и интересовањем. А да ово политичко интересовање није временом постало врховно у животу Дизраелиевом, он би по мишљењу енглеских критичара стекао славу највећих енглеских писаца. Шта више, и у тим књижевним делима својим Дизраели је манифестовао своје политичко уверење, тако да су његови романи не само препуни ванредних приказивања личности и карактера, већ су уједно и израз његове политичке идеологије. Овим својим двоструким својством књижевника и политичара Дизраели је створио од себе велику духовну личност која је интелектом стварала велике политичке концепције, а књижевном маштом и израђеним стилем сликала карактере људи и давала дивне описе друштвених врлина и порока. На тај начин Дизраели је играо велику улогу у историји моралног, културног и политичког развоја своје земље.

Упркос овог дуализма у развоју Дизраелијевом, ипак је његово књижевно интересовање било приорније, јер је он још 1826 године објавио своју прву књигу „Вивиен Греј“, која је била оштра сатира вишег енглеског друштва тога времена, док је тек 1832 године покушао да уђе у политички и парламентарни живот. А између прве публикације и првог неуспелог покушаја на политичком пољу налази се серија политичких и психолошких романа и бурлеска којима је он стекао популарност у својој земљи и уједно изазвао гнев извесних политичких кругова, па је осетио потребу да се удаљи

из Енглеске и крене на дуже путовање по југоисточној Европи, од 1825—1831 године, да по повратку са тога пута не само још више развије свој књижевни рад, већ уједно започне и политичку акцију. После три неуспела покушаја да уђе у парламент, 1832 године и почетком и крајем 1835 године, Дизраели је 1837 године успео да буде изабран као народни посланик за град Медстон; али је он за време кратког периода од повратка са пута до уласка у парламент развио живу активност пером и објавио низ новела: „Млади војвода“ (1831); „Контарини Флеминг“ (1832) и „Чудна прича о Алроју“ (1835), као и политичку броштуру „Оправданост британског устава“ (1835).

После ове политичке брошуре, интересовање Дизраелијево за политички и јавни живот постаје све интензивније, па и његов књижевни рад добија све више политичку боју. У ту нову категорију књига спада првенствено његова трилогија политичких романа написаних између 1844 и 1847 године: „Конингсби“, „Сибил“ и „Тенкред“, који су карактеристични за политичке прилике тога доба у Енглеској. Та трилогија је уједно најбоље књижевно дело Дизраелијево.

Једновремено политичка акција Дизраелијева постаје све јача у парламенту. Тако он постаје парламентарни шеф торијевске странке, коју он покушава све више да демократизује, стварајући покрет „Младе Енглеске“, који је играо тако важну улогу у социјалном развоју Енглеске, помажући у све већој мери права радника. Оваквим радом стицао је Дизраели све јачи положај у својој странци, па је 1852, 1858 и 1866 године добио и положај министра финансија да 1868 године постане за кратко време и претседник владе првипут. Из тога времена је и његов предлог за измену изборног закона, којим су дата већем делу народа бирачка права; али је из тога периода и његова најбоља политичка студија: „Живот Џорџа Бен-

тинка“, у којој се износи борба између присталица заштитне и слободне трговине.

Овај период био је само припремни за врхунац политичке каријере Дизраелијеве, а врхунац је дошао 1874 године и трајао неколико година, па је завршен 1880 године. То је период другог претседниковања Дизраелијевог и владавине торијевске странке, која се одликовала, благодарећи утицају Дизраелијевом, све већим јачањем Енглеске на домену спољне политике и проширења царства, али је и у унутрашњој политици показала повољне резултате многобројним реформама у корист радничке класе. Па ипак је — по мишљењу енглеског критичара Т. Кебела — највећа заслуга Дизраелијева и његове управе била на домену политике коју је он водио у погледу Блиског Истока. Та његова политика завршена је Берлинским конгресом 1878 године, са кога се он вратио у земљу дочекан триумфално. То је био зенит у његовој политичкој каријери, јер после две године долази пад његове странке на изборима 1880 године и нов период либералне управе са Гледстоном на челу, а одмах затим и смрт Дизраелијева 19 априла 1881 године, која је — како вели Кебел — изазвала општу жалост у народу сличну жалости створеној смрћу Велингтоновом.

Ипак је Дизраели успео да пред крај живота напише своје последње књижевно дело „Ендимион“ (1880), које са сличним романом „Лотар“ написаним 10 година раније, даје слику друштвених прилика тога доба у Енглеској.

Тако се Дизраели пред крај свога живота поново вратио књижевном раду, а у парламенту је заузео свој ранији положај шефа опозиције, на коме је провео највећи број година свога активног живота. Али је Дизраели кроз читав свој живот остао веран својој вери у интелект и јеврејску расу, премда је остао лојалан својој усвојеној земљи, и од почетка до краја

остао драматичан карактер — како то вели један његов критичар.

Па ипак је у карактеру Дизраелијевом било и других елемената, који су сачињавали његову величину као човека, писца и државника. Тако је он остао до краја човек скромних средстава не занемарујући опште интересе, био је оштроуман посматрач људи и разумевао је велике и мале стране људског живота; а својим политичким интелектом и неограниченим поверењем које му је дато подигао је престиж и моћ своје нове домовине.

* * *

Каријера лорда Рединга сасвим је друкчија и по природи и по темпу. Док је Дизраели убрзо напустио намеру да се посвети адвокатској професији, лорд Рединг је провео главни део свога живота као адвокат и на највишим стручним положајима које правници могу заузимати у државној јерархији, тако да је он у тој професији стекао највише признање, поставши један од највећих адвоката свога времена и врховни судија у Енглеској. Тек после тридесетогодишњег рада на тим положајима, његове дипломатске способности и нарочито његов таленат за преговоре донели су му далеко веће функције на новом домену, тако да је 1917 године постао високи комесар и специјални изасланик у Сједињеним Државама Америке, а једно кратко време 1931 године био је и министар спољних послова. На тај начин његова каријера одликује се непрекидним успесима са једног високог положаја на идући виши. Све те успехе постигао је он својом несумњивом способношћу без обзира на своје порекло; јер је лорд Рединг био Јеврејин по рођењу, темпераменту и кроз читав свој живот био је поносан на своју расу — како то вели његов биограф Волкер-Смит.

Али је лорд Рединг поред своје чисто правне професије имао интересовање и за политички живот, па је касније, у својој 44 години, постао члан парламента за град Рединг (по коме је и добио своју лордовску титулу), и члан либералне владе од 1910—13. Читавим својим темпераментом био је он мање погодан за политичара, па је зато брзо и напустио политичку каријеру и остао веран својим урођеним диспозицијама адвоката и администратора. Тим својим одликама стекао је он врховне положаје у државној јерархији, али није дошао на највиши положај који је његов саплеменик постигао у политичком животу Енглеске. По томе се ова два велика човека, Дизраели и Рединг, допуњују, као што се они менталним диспозицијама разликују. Док је Дизраели имао само једну амбицију, да постане претседник владе, па је све своје способности сконцентрисао на остварење тог идеала стрпљиво чекајући на свој моменат, лорд Рединг је своје правничке способности примењивао на разне стране правног живота и постепено прелазио из једне сфере правног домена у другу. Отуда та градација у његовом развоју до највише тачке у државној администрацији. Ту лежи сва разлика у темпу између развоја лорда Рединга и Дизраелија. Али постоји разлика између њих и у интелекту. Иако се лорд Рединг одликовао гипкошћу духа и ретким способностима за преговоре, њему је недостајала широка култура и интересовање за идеје, што одликује првокласне духове. Без једног дубљег философског фонда и јачег интересовања за проблеме не да се замислити виши дух. Без извесних књижевних квалитета ниједна већа мисао не може да дође до свог потпуног изражаја. А лорд Рединг био је без књижевних квалитета и у своме дугом раду и животу није објавио ниједну књигу из ма која гране правне и друге области. У томе отступа он од Дизраелија, који је од почетка до краја живота употре-

бљавао своје перо да изрази мисао која је покретала његов агилан дух.

Величина лорда Рединга лежала је у његовој чисто правној каријери, у способности да решава административне проблеме и доноси законске реформе, а поврх свега у његовом адвокатском таленту који по своме обиму надмашује способности енглеских великих адвоката његова доба, изузев познатог Едварда Карсона, који је скоро у свима већим правним споровима био противник лорда Рединга. У судским процесима лорд Рединг располагао је убедљивошћу аргумената и мирноћом излагања, и необичним даром да влада детаљима, као и великом оштроумношћу. Па ипак му је недостајала персоналност Едварда Карсона и оштра речитост лорда Биркенхеда — да споменемо само ова два савременика лорда Рединга и две највеће личности на правном домену. Али је зато лорд Рединг имао необично развијену способност помирљивости у спорним питањима и необичну аутодисциплину која му је била од велике помоћи у решавању спорова где су расне и националне емоције биле у питању.

За време своје каријере имао је лорд Рединг два случаја те врсте. Први случај је био приликом решавања предлога о „Хом рулу“ за Ирску 1910 године. Када је заоштреност била велика у дебати тога питања, лорд Рединг је дао своју форму за његово лакше решење, рекавши да се то решење не може постићи ако се не буде више генерозан и мање подозрив, и са више поверења према Ирцима.

Ова неемотивност лорда Рединга у националним питањима учинила је можда да избор падне на њега приликом одређивања кандидата за вице-краља Индије у бурним годинама које су настале за индиски проблем непосредно после решења ирског питања, 1921 године, када је лорд Рединг стварно био наименован

за вице-краља Индије и остао на томе положају до 1926 године.

Тим наименовањем лорд Рединг достигао је своју кулминацију у дугој каријери пуној постепених али све већих успеха; али је то његово наименовање било без преседана у политичкој историји Енглеске, и оно је потврдило правило политичког управљања у тој земљи, да се лојалност грађана добија давањем највећег поверења.

„Поверење је често права мудрост“ — те речи великог енглеског државника Гледстона најбоље објашњавају случај Дизраелија и лорда Рединга у државном и политичком животу Енглеске. Ова два велика човека туђе расе ставили су своје таленте и способности у службу земље и народа који их је кредитирао поверењем и који није правио питање од њиховог порекла. Тај осећај неиздвајања и једнаких могућности да се дође на највише положаје учинио је да се код њих створи жеља да својој домовини послуже свима својим способностима, али је тај осећај у много већој мери био развијен код Дизраелија. Он је то своје осећање лепо изразио када је у својој политичкој студији о Џорџу Бетинку написао следеће речи: „Било би у интересу државника да се енергија и стваралачка моћ Јевреја ангажује за ствар садашњег друштва“.

Енглески државни фактори и енглески народ ангажовали су енергију и стваралачку моћ ова два велика Енглеза јеврејске расе у корист своје земље, кредитирали их неограниченим поверењем и од њих начинили две необично продуктивне и позитивне снаге у корист друштва, и тиме пружили пример осталом свету за оправданост Гледстонових речи: да је поверење најбоља мудрост.

ПАЈА ШУМАНОВАЦ

јавни бележник и адвокат

Поћи ћу са села, из кога сам поникао.

Јевреји су по неким нашим селима били и у раније доба појединачно насељени. Бавили су се редовно трговином. У доба пре светског рата били су уважавани од села и сељака, а то су и заслужили. Они су том селу и сељаку били најближи, налазили му се у његовим најхитнијим потребама. Осим тога што је давање робе на кредит, и то лични, редовно у најтеже доба године селу и сељаку управо прва помоћ коју је он враћао у јесен, тај трговац био је у тим нашим малим селима, човек, који је био информатор селу за пољопривредне продукте, за пласирање нових оруђа за напредније обрађивање поља, за набавку бољег семена, боље расе стоке ит.д. На пољу хигијенском, здравственом, па и културном. Које из књига, новина и сличног материјала и сами и на питање села давали су ти наши трговци доста поучног — а сиромашном селу приступачне и културне „робе“, која се није плаћала. Није било „све само за новац“. Тај мали трговац саживео се у то доба са нашим селом и уз учитеља био може бити још једини у „дипелама“ у селу. Нека ми не замере наша богатија и напреднија села за овај став. То је тачно и ја то говорим за мања, сиромашнија села, којих је више, и говорим јер је то моје искуство. Добрим саветима, које ће од свог трговца сељак пре затражити, јер му је ближи, брине се сељак више за своје здравље, тражи лекарску помоћ,

— а каткад добива домаћим начином „капи“ од свога трговца.

У напреднијим, богатијим селима већ је такав трговац са разгранатијом радњом. Ту није „ситничарија“, ту је већ „трговина мешовите и мануфактурне робе“, ту је „трговац са храном“ млин, и друго.

И такви се трговци нису удаљавали онда а ни данас од свог села.

Ради као и онај његов сународник на нашем селу, ради према њему „на велико“ али остаје сеоски трговац.

Ту је већ и раширеније поље контакта са селом, ту је пошта, телефон, телеграф, — ту овај трговац већ у многим случајевима пише, телефонира и друго. Код таквог се опажа, да и напредује, јер је ту чешће трговац с пољопривредним продуктима, — већи промет — већа зарада.

Овакав трговац сам или његов син временом прелази у оближњу варош, а то не увек, а ређе у велике градове.

У варошима је Јеврејин трговац као и остали трговци већи по врстама, индустријалац, финансијер.

У вароши их има и занатлија и интелектуалних радника у свима струкама.

Из вароши одржава трговац Јеврејин везе са селом и сељаком и чврсто — интензивно ради сваки у својој струци.

У варошима раде више и на културном пољу. Хумана и каритативна друштва осећају повољно њихову сарадњу, свако веће друштво апелује на наше Јевреје, — бива то негде и с мало незгодним гестима, да не кажем методама, које према њима могу изостати, које су последица неке начелне нетрпељивости, о чему ћу после рећи.

Како је варош центар свога краја, ту је Јевреја више, а трговина добрим делом у њиховим рукама.

Трговци су на свом месту.

Неком специјалном политиком се не баве, не истичу се као нарочити агитатори за партију, оцењују, кад је томе време, политички положај хладно. Никад нису ни у каквом раду погрешили противу битних интереса Југославије као целине, коју сматрају исто тако својом као и ми остали.

Већ видим критичаре! Али ево кратак одговор: најпре очисти испред своје куће. И у нашем житу има кукоља.

Изгледа као да није било потребно да селатим пера.

Али због оних, о којима сам у првим редовима овога чланка говорио, због душе нашег народа, због висине културе наших осећаја, морам оспорити да постоји у тој племенитој души начелна мржња против човека кад за то нема разлога.

Ако је то племенита одлика нашег народа, па ако се још објективно дода, да су наши Јевреји помогли својим заједничким животом с нашим људима овде, да се у ту душу не увуче нетрпељивост, онда је речена чиста истина.

А пред истином не треба бежати.

Знам да ће бити критичара, — који ће казати, не стоји то, јер Јевреји код нас баш не уживају велике симпатије.

Одговор је на ово кратак. Завист, која се увлачи због њиховог напредовања, замрачује душу нашег народа с таквим паролама, завист која се рађа ради конкуренције у напредовању.

Уместо зависти и грдње — учинити ваља нешто друго.

Бити вредан, бити штедљив, — не бити расипан — не издавати новац за оно што није неопходно потребно, јака је парола, која ће очистити душу народну од порока зависти, а подићи моралну снагу.

Треба држати на уму ову филозофију: ко више троши него што зарађује, тај срља у пропаст. Погледати ваља около, да ли се тога држимо ми или Јевреји? Ко праска у ситне сате чашама или флашама, наши људи или Јевреји?

У доба културе, надметање културним средствима — а прво је, средство рад, друго трезвеност, треће штедња.

Штеди беле паре за црне дане, каже народ, — па ако није баш све за црне дане, а оно за бољу и лепшу будућност своју и свог народа.

Место зависти друга парола — национална солидарност. Кад се погледа сложна солидарна сарадња Јевреја, наши људи флегматично добаце: „Е, нико није сложан као они“. Зла судбина их је научила.

Наши декламују: брат брата до воде води, али га у воду не гурне. Лепо је ово народ испевао. Али звучи некако по старини, као да је то било давно. Уместо „јеврејске“ солидарности наши људи не могу да изнађу доста велике дозе пакости, како би један другог оманули ма у ком послу. Ако један наш човек пропада, сви ће једногласно викнути: „Тако му и треба, то је права пропалица! Ако напредује одмах гракћу на њега: „Попов је, шверцује“ и т. д. и наћи ће се много њих да му шкоде. Тако на сваком кораку, чим се један подигне, најтрновитијим путевима, од својих добија као „припомоћ“ завист, мржњу, подметање.

Од ових порока треба наш народ лечити. То је порок, који се увлачи у чисту словенску душу, који се није зацарио само код нас Срба него и код осталих словенских племена.

Нису томе криви Јевреји, они нам добрим примером показују пут ка бољем.

Неправедно је стога и покушавати с мржњом на Јевреје „гурати главу у песак“ пред својим кривицама.

Они својим поступцима у овим крајевима нису томе у раније време а ни данас дали повода као јеврејска целина. Било је тешких дана, на које сам мислио, спомињући први светски рат. Говорим из искуства кад кажем, да се наши Јевреји и у оно хаотично време нису удаљили од својих људи из овог краја, и да није било разлога оним оштећивањима према појединцима нарочито на селу, под паролама, јер су Јевреји.

Тешко је било интелигентном човеку исправати се против рада неких самозваних људи, који су нека решења стварали у време распада Аустроугарске против Јевреја у нашем крају, само зато што су Јевреји, — али је то била дужност, па ма колико непријатности преживљавао.

Дужност је то сваког од нас, ако не желимо да се огрешимо о савест само ради неких принципа, јер ови наши мирни суграђани досадашњим својим ставом нису дали повода другом поступку.

Написах ово без договора и без разговора ма с ким, без икакве тенденције, онако како сам овде преживљавао, само ради објективне истине.

ТЕОДОР СКРБИЋ

новинар и директор
Југословенске Заставе

Важан фактор града Осијека, који данас има око 50.000 становника, претстављају Јевреји којих има око 2500—3000 (ни њихова вероисповедна општина није у стању да даде њихов тачан број, јер се стално налазе „у покрету“) — дакле 5% од целокупног житељства, У Осијеку они данас у својим рукама држе већи део трговине, индустрије, адвокатског и лекарског позива. Због тога неће бити неинтересантно, ако овде укратко изнесемо историју Јевреја у Осијеку.

Град Осијек је свакако један од најстаријих градова данашње Краљевине Југославије. Град је, како је доказано, постојао већ у трећем и другом веку пре Христа као келтско насеље. Доцније постаје римска колонија Мурса, коју цар Хадријан у четвртном веку по Христу утврђује као доњопанонску тврђаву.

Да ли је у оно време у Осијеку било Јевреја данас је тешко рећи, али није искључено, јер су се после разорења Јерусалима Јевреји раселили по свима крајевима римске империје, па како се у то време доказало да се налазе већ и далеко северније, могуће је да их је било и овде, већ и због тога, што је Осијек—Мурса по свом положају од прастарих времена био комуникациони и привредни центар, који је везивао Север са Југом, Исток са Западом, и обратно, односно између себе, што су Јевреји, у чијим је рукама већ тада била целокупна трговина и банкарство, умели да искористе.

После распада римске империје на два царства, на западно, или римско, и на источно, или византијско, у оба царства, а нарочито у византијском, под које потпада и Мурса—Осијек, налазимо Јевреје, па није искључен њихов боравак и овде.

После пропасти Мурсе за време сеобе народа па све до инвазије Турака у Славонију, кроз цео средњи век историја града Осијека је врло тамна, па је тешко тврдити, да је у њему у то време било Јевреја. Вероватно је да их је било, јер су Османлије њима били наклоњенији него хришћанима. Међутим, на основу историских докумената доказано је, да је у то време у Славонији било Јевреја — и поред тога, што им је било забрањено да се овде насељавају — па их је, вероватно, било и у Осијеку.

Од 1454 до 1456 године бан Славоније, под коју потпада и Осијек, био је моровићки властелин и словеначки велможа гроф Улрик Цељски. Он је у својој резиденцији издао наређење којим, на тужбу његових поданика које су Јевреји као своје дужнике искористићавали, наређује најстроже казне како за хришћане који се код Јевреја задужују, тако и за Јевреје који хришћанима дају вересију. Иако тиме још није доказано, да су у Славонији и њеном главном граду већ били настањени Јевреји, доказано је да су се они овде — макар и пролазно — бавили. Јер администратор финансија кордовског калифа Абдур Рухмуна III (912-916 год.) Јеврејин Хосдај Ибн Шабрут шаље кришом преко славонских и мађарских Јевреја писмо вођи татарског племена Казара, које су јеврејски мисионари обратили на Мојсијеву веру, а чији потомци доцније под именом Израелићана долазе и у Славонију, нарочито у Мађарску, где под владоцима из куће Арпадове добијају у закуп право наплаћивања порезе, те у XIII столећу ускраћују феудалним господарима Осијека плаћање царине и малтарине (трошарине).

Пред крај XVII века протерани су Турци из Славоније и из Осијека и град је реинкорпориран Вировитичкој жупанији. О томе је 1746 године одржана „инаугурална“ седница, на којој је прочитан управни статут, којим се нарочито забрањивало насељавање Јевреја у Осијеку и у Вировитичкој жупанији, аналогно већ раније постојећим законима (Јеврејима је у то време и онако у целој царевини било забрањено насељавање у граничним, брдским или утврђени местима). Али и поред ове забране у Осијеку налазимо већ два Јеврејина, који су заостали из турског времена. Зову се Давид и Хершл. Презимена немају, јер презимена им дају војне власти тек доцније под царем Јосифом II. (Има међу тим именима често и шаљивих и драстичних — већ према „расположењу“ чланова комисије, официра, или према тежини „јабуке“ — мита!) Њих двојица су једини Јевреји не само у Осијеку, већ у целој Вировитичкој жупанији. Давид је јатак осјечког чувеног доњоградског дравско-дунавског гусара Перле, са којим је на смрт осуђен и погубљен. (По свом грађанину Перлу осјечки Доњи Град дуго је носио надимак „Perle Stadt“). Хершл, који се занимао кувањем лужине и пао под стечај, био је протеран из Осијека и из Вировитичке жупаније и изгубио се не зна се куда.

Међутим, свакако су се Јевреји од времена до времена кришом појављивали у Осијеку, јер осјечки језуитски приор и жупник патер Јоахим Косучек много говори противу њих, а власти су сваки час издавале забране, којима им се забрањује посећивање вашара. Вероватно ће бити нетачан и списак, који у Осијеку показује само двојицу Јевреја, јер у племићском списку „великог суца“ града Осијека и Вировитичке жупаније из 1747 године налазимо, да те године у Осијеку живи 11 Јевреја, којима се, међутим, веома брзо губи траг.

Од нестанка ове једанаесторице па све до 1770 године не налазимо у Осијеку трага Јеврејима. Поме-нуте године долази у Осијек неки Томас Перл, Јеврејин из Брна у Моравској, који се 26 фебруара покрштава и настањује у Осијеку. После њега долази његов земљак Франц Јозеф, који се такође покрштава. 21 маја 1794 године покрштава се и Јеврејин из Николсбурга именом Лео, који прима име и презиме свог кума и мајстора кројача Михаила Ернста. Он се покрштава у цркви отаца капуцина. Не може се утврдити да ли су ови конвертити и даље остали у граду.

Ово покрштавање није претстављало такву сензацију као она две године раније, када се је и поред најстрожијих забрана, 23 априла 1792 године на ђурђевском вашару у Осијеку појавио Јеврејин Саламон Кох из Тења, који је ухваћен као џепарош, када је од воскара Стипана Семелића из Шиклуша у Барањи украо кесу са 350 форинти у сребру и побегло. Ухваћен је истог дана у Марија-Ђуду у Барањи, допраћен у Осијек, где га је жупаниски судија Антун Лесек осудио на четири месеца затвора и 25 батина када буде излазио из затвора. Кох се жалио против ове пресуде, али ју је велики жупан Иван племенити Јанковић потврдио. Исту судбину доживео је и Кохов земљак Јеврејин Јакоб Давид, који је на ђурђевском вашару у Осијеку 1797 године вуковарском опанчару Тоши Милошевићу украо паре.

Од тог времена се мало шта чује о Јеврејима у Осијеку све до XIX века, када у Осијеку налазимо Јеврејина Михаила Сингера, кога је као свог „дворског Јеврејина“ из Ђера у Мађарској овамо довео генерал гроф Фердинанд Дежефи и наместио га као писара у жупанији. Његови потомци и данас још живе у Осијеку, а један од потомака његовог брата је и бивши претседник мађарске владе Имреди, који је пре неколико година у Мађарској инаугурисао против-

јеврејску политику, па је на њој и сам пао, када се испоставило да је и он сам јеврејског порекла.

Михаило Сингер је први Јеврејин који је сахрањен у Осијеку. За његову сахрану дала је војска комадић земље на егзерциришту у Доњем Граду, на ком се доцније развило прво осјечко јеврејско гробље. Михаило Сингер је први Јеврејин у Осијеку све до 1848 године, који сме стално да станује на територији града, где му је војска дала комадић земље у Горњем Граду у такозваном пүковском перивоју (Региментсгартен), данашњој Јегеревој улици, башти индустријалца Рајзнера. Сви остали Јевреји, који се толерисани баве овде, морају сваког дана у 6 сати увече да затворе своје радње и да напусте град, ком наређењу се они и покоравашу, те прелазе на конак преко Драве у суседну барањску општину Дарду, одакле највећи број Јевреја долази у Осијек, а исто тако и из Боњхада у Толнанској жупанији, у Мађарској, највеће и уређене јеврејске општине.

Све до 1835 године у граду не станује ниједна јеврејска фамилија, иако су неке толерисане као „спекуланти“ и трговци, који добивају чак и градске лифериције, јер су јефтинији од хришћана.

Године 1836 у Осијек долази Херман Рајхенштајн и жена му Барбара Фишер из Беча, којима се овде роди кћи Леонора. Херман и Барбара се заједно са децом покрштавају у католичкој жупној цркви у Горњем Граду 23 децембра 1844 године, венчавају се, а то исто чине и њихова деца. Доцније се ова фамилија сели у Будимпешту, где се мађаризира и прима име „Јурањи“. Њихови потомци под тим именом и данас живе у Бечу.

Све до „четрдесетосмашких“ година, иако у славонским селима налазимо већ Јевреје, у граду Осијеку још увек нема стално настањених Јевреја, нарочито их нема у Тврђави, Горњем и Новом Граду (осјечки

квартови). А ако и има који, тај се добро крије да га власти не би ухватице и протерале из града. У Доњем Граду, међутим, Јевреји Шахтиц, Оберсон и још неки ипак воде велике „шпекулантске“ радње, шта више Алба Оберсон је главни закупца градских месница и лиферант меса за војску. Он има велики процес, који се води од 1848 до 1850 године. Оптужен је да има јексик меру и да крчми рђаво месо. Процес је завршен код Банске власти у Загребу, која градском магистрату у Осијеку даје укор што је ово право издао у закуп једном Јеврејину.

Још 1848 године издат је „царски патент“ по коме се Јеврејима дозвољава да се могу слободно насељавати, па чак и куће куповати, у целој царевини, само морају да организују своје вероисповедне општине. После овог „царског патента“ они почињу да се насељавају у граду тако да 31 децембра 1849 године, када су основали своју вероисповедну општину у Осијеку, у граду налазимо већ 42 јеврејске душе, међу њима и Марка Франка, оца злогласног загребачког политичара д-ра Јосифа Франка, оснивача такозване „франковачке“ странке. Тај се Марко Франк преко осам година сакривао у Осијеку, а то су чинили и многи други Јевреји, што се види из њихових молби упућених градском магистрату (поглаварству), у којима моле за дозволу боравка. Уз молбу морало је да се приложи и писмено јемство од најмање шест угледних грађанина, који су потврђивали да су односно Јевреји заслужили да им се дозволи насељавање у граду. Сем тога морали су да имају отпуст оне општине или оног властелина, на чијој су територији дотле живели.

Све до „конскрипционог патента“ 1857 године Јевреји се не сматрају завичајницима града, већ само „толерисаним“ странцима, којима се нерадо даје занатско право, јер се томе противе цехови, а не зову

се ни трговци, већ само „шпекуланти“, јер трговци су чланови хрватског, односно католичког грениума у Тврђави и српског трговачког грениума у Доњем Граду, који Јевреје не примају као своје чланове, ма да трговачко-занатска комора, која већ постоји у Осијеку, признаје Јеврејима иста права у привреди као и Нејеврејима. Први секретар ове коморе је др. Јосиф Познер, покрштени бечки Јеврејин. Те године уношењем у списак становника града Јевреји постају завичајници града, и има их већ око 150 душа.

Први претседник осјечке вероисповедне општине био је Леополд Епштајн, који је од команде царске границе 1850 године тражио дозволу за скупљање пијавица у реци Вуки и Вучици, нудећи у име закупнине 2000 форинти у злату, али команда одбија његову молбу, јер се „Јеврејима не могу дати таква права ни за какву закупнину“.

У то време нема у граду — сем неколико „шпекуланата“, „телала“ (антиквара), пиљара, занатлија и њихових помоћника — других јеврејских привредника, јер се другим пословима не смеју бавити. Ово стање траје све до „царског патента о еманципацији Јевреја“ од 18 фебруара 1860 године, када се Јевреји изједначују у правима са осталим грађанима и дозвољава им се рад у свим гранама привреде.

Те године има их још увек само 200 душа у Осијеку. Већина станује у Доњем Граду, где се налази и први њихов храм у кући на Јелачићевом тргу бр. 28 (сада кућа шпедитера г. Фрајнда). Тај некадањи храм сада служи као магацин. Доцније су имали храм у Горњем Граду, куда су се преселили из пословних разлога, најпре у Пејачевићевој (тада Немачкој) улици бр. 34 а затим у Аниној улици бр. 1, све до 1860 године, када у Жупаниској улици у Горњем Граду сазидаше своју данашњу монументалну синагогу.

Године 1870 јеврејска општина има већ своје по-смртно друштво (Хевру Кадишу) и вероисповедну школу, те већ броји 160 породица са 60 душа, да би за 70 година (до 1940) достигла око 850 породица са 2500—3000 душа. У њиховим рукама налази се главни део осјечког капитала, велике индустрије, банкарства, шумске индустрије, до пре кратког времена и штампе, и то не само града Осијека, већ и целе Славоније, где многи од њих имају и велике поседе.

Данас их већ има приличан број са славизираним именима, деца им не посећују више стране школе, што у великој мери утиче на њихова осећања за већину у којој живе и налазе хлеб. Међу њима осећа се опадање утицаја „запада“, који их је често употребавао као своје „пионире“ у ширењу туђинског менталитета. Они се осећају као равноправни грађани и политички опредељују по свом убеђењу, или, као и многи други Нејевреји, опортунистички, што им се, када се зна шта се у свету са њима ради, не може замерити.

Сви су за државу, ма да многи из њихове омладине напуштају земљу, да траже у страном свету остварење својих националних идеала. И поред свих евентуалних замерки, мора им се признати да су се за ових двадесет година живота у Југославији потпуно снашли и да данас претстављају поуздан и вредан елеменат. Због тога се у Осијеку, поред незнатних изузетака, о неком антисемитизму и не може говорити...

У политичком животу предратне Србије а нарочито Београда, који је био центар и српства и југословенства, политички људи били су јаког духа, честитог карактера, несаломљиве воље, позитивни ствараоци и борци за слободу и права народа. Зато су били такви јер су своју политичку веру примили у борбама за идеале због којих су неки завршавали било смрћу, било у тамницама. С правца којег би предратни политичар изабрао, није се скретало. Само такви политички људи, који су кроз борбе и муке ишли ведро и високо уздигнута чела и раширених груди, могли су припремати свој народ за велика дела. На том историском путу није се клецало, него се ишло ка бољој будућности народа и отаџбине снажним и мушким корацима. За добро отаџбине такмичили су се најбољи синови земље. У том такмичењу учествовали су с еланом и Срби и наши Јевреји. Одрасли и васпитани ту на згаришту патриотизма и самопрегорења за идеале и за добро народа, примали су и менталитет и особине груде на којој су одрасли и живели. Код наших Јевреја у то доба било је и таквих који су својим поштеним патриотизмом указивали да је Србија заједничка отаџбина. Но ипак нису сви могли да избију на површину. Један од њих светао карактер и патриота био је Шемајо Демајо, познати адвокат из Београда. Маркантна доследна личност у стремљењу за добро народа, отмена фигура међу нашим Јеврејима. Рођен у Београду од честитих и угледних родитеља у доба

разбукталих политичких страсти и у доба када се Србија спремала да загази у крв, Шемајо је растао и одрастао вајајући у себи као скулптор најлепше особине. Свестан да своју расу треба уздићи културно на ниво достојан средине у којој се налази, Шемајо се дао на науку, да темељно оспособи себе за угледан позив који га чека. После свршених правних наука у Београду, одлази на усавршавање у иностранство. Тиме стиче завидну репутацију као адвокат и код своје сабраће и код угледних Срба у Београду. Примеран радник, добре душе и срца, ведрога духа, самодисциплинован, расно темпераментан и сувише културан решио се да своју снагу стави у службу и својих ближњих који су од њега очекивали и оно што је превазилазило његову моћ. Без обзира на велики посао у канцеларији, он се дао на културно подизање своје браће. Основао је Српско-јеврејско друштво као и многа друга и својим неуморним радом високо дигао углед својих суграђанина пред Србима. Кад год је био у питању рад за добро ближњих, није знао за умор, ни физички ни душевни. Трошио је своју снагу за друге, као да је слутио да ће му живот бити кратак. За наше Јевреје и за Србе значио је личност коју су необично поштовали. Зато није чудо, што му је Београд, у знак захвалности за његов рад, дао поверење и истакао га у прве редове некада јаке и моћне Радикалне странке. Са свима особинама народног трибуна умео је својим говорима, својом културом и својим познавањем социјалних прилика Београда да придобије све грађане и политичаре Београда. Да би дали одушке признања за његов рад, крунисан успехом у свима правцима његове делатности, једногласно је у странци кандидован за одборника Општине града Београда. Својим радом у Општини, Шемајо се показао достојан поверења које му је указано. То поверење још се више мани-

фестовало доцније када је једногласно предложен као кандидат за народног посланика за град Београд на листи Народне радикалне странке чији је носилац био г. Божидар Максимовић. После извршених избора Шемајо Демајо постао је посланик за град Београд и као такав увек оправдао поверење својих бирача.

Није Демајо био јак само на политичком, хуманом и социјалном пољу. Он је био достојан син ове земље и у данима рата, када се ослобађало Косово. Учествовао је у свима борбама од Куманова до Битоља, од Рајчанског Рида, Говедарника па све до Струмице. За заслуге одликован је са више одличја, међу којима је и Карађорђева звезда.

Ратне тегобе и неуморан рад на свима пољима учинили су своје и здравље Шемајино почело је да попушта, као и код многих других ратника. Морао је да тражи лека и зато одлази у Беч. Умро је августа 1932 године.

Тако је нестала једна изразита фигура, један ре-
дак таленат из редова наших Јевреја, који су радили
за добро своје земље целог свог живота. Његов не-
станак осетили су његови многобројни пријатељи, како
Срби тако и Јевреји, код којих је уживао неподељене
симпатије у свима радовима и професијама. Шемајо
је дао најбољи пример како се пожртвовано служи
држави и заједници, којој је припадао.

Када је после предаје кључева Кнезу Михаилу од београдске тврђаве, с пролећа 1867 године, последња турска посада напустила Београд и отпутовала за Видин, настао је нов, слободан живот престоничког становништва. Тада је Кнежевина Србија постала свој господар.

Одласком последњих Турака из Србије, дахнули су душом и београдски Јевреји који су, као старо-седеоци, за време Турака делили са Србима и зло и добро. Тај њихов заједнички, патријархални живот, несумњиво је имао утицаја на ток даљег развика међусобних пријатељских односа, који је настао после заједничког ослобођења од Турака...

И данас још налази се у животу мали број старих Јевреја који су својим очима гледали кад је последња турска војска из града отпловила низ Дунав за Ада-кале и Видин. Тај одлазак Турака посматрали су кад су још били деца, играјући се са својим вршњацима Србима, по оној пространој пољани испред Јалије, где је од вајкада било јеврејско насеље.

То насеље није било ограђено каквом нарочитом оградом. У једно време ту су живели сви Мојсијевци на окупу. Ниједнога није било ван тога круга. Али, почетком седамдесетих година прошлога века, поједини Јевреји почели су се селити са Јалије у друге улице.

Први је напустио јеврејску малу Моша Озеровић, отац Аврама Озеровића, бившег посланика за град Београд, и отселио се у Дубровачку улицу, сада улицу

Краља Петра. Други се доцније уселио у исту улицу Едија Були, отац Бенциона Булија, такође доцнијег посланика за град Београд. А за њима су касније, један по један, напуштали оно своје старо гнездо и исељавали се у оближње улице. И онда се почео губити онај идилички изглед домова и овога краја. Па и онај патријалхални начин живота и традиције почеле су се постепено губити. Од старе Јалије и Јеврејске Мале свакога дана је остајало све мање успомена, које је овековечио у својим романтичким приповеткама о Јалији и Јеврејској Мали, Хајим Давичо, бивши члан Српског ученог друштва, наш конзул у Трсту, преводилац позоришних комада и позоришни критичар...

Још одавно је познато да је Србија увек толерирала сваку вероисповест у својој земљи. Увек је поштовала свачију вероисповест, али је своју православну веру увек штитила, љубоморно чувала и јуначки бранила. Православни Срби гинули су за своју веру. И свакако су зато и поштовали туђу вероисповест.

Због вероисповести, међу старим Београђанима, православцима и Мојсијевцима, није било никакве мржње. Па ни у унутрашњости земље.

Овом приликом вредно је забележити један мали верски догађај, који се одиграо у Ваљеву, пре пола столећа, док је тамо живео Челебон Пијаде, трговац, Мојсијевац, отац доктора Букића Пијаде, познатог београдског лекара, писца разних популарних чланака из области медицине и хигијене, и књижевника.

Малом Букићу било је четири године када се играо по прабини у ваљевској чаршији, са једним својим вршњаком, испред очевог дућана. Ову дечју игру посматрао је Љуба Ненадовић, и онда ће рећи Челебону, кога је из милоште звао Чедом:

— Погледај, Чедо, како се онај твој шврћа игра са својим вршњаком, па нити твој зна да је Мојсијевац, нити онај други зна да је православац. Ја бих желео

да у том незнању и одрасту. И камо среће да је то тако свуда, па би много боље било за цело човечанство...

А кад је мали Букић пошао у основну школу и научио да чита и да пише, он је неко време читао апостол у ваљевској цркви, и нико му није замерао...

Познато је дружељубље између Срба и Јевреја у старом Београду. Заједно су расли и одрасли, заједно су учили основну школу, заједно су се играли на Јалији, и у тој игри делили су између себе кору хлеба. Српчиће и Јеврејчиће није делила вероисповест, нити је она стварала омразу.

У Српској основној школи у Јеврејској Мали (данашња Солунска улица), некада су били учитељи: Чика Пера Димић, Миливоје Стефановић и Димитрије Јосић. Тада су јеврејска деца посећивала српску школу пре подне а јеврејску после подне.

У гимназији су, на часу наше веронауке, јеврејска деца излазила у двориште, и после свршеног часа веронауке враћала се на друге часове.

Кад су та деца одрасла у слободи и постали грађани, онда су они били стари познаници, стари другови. Њихови односи били су пријатељски, њихово дружељубље расло је из дана у дан. Свакоме Србину врата на јеврејским домовима била су широм отворена. Била је створена у таквим околностима једна пријатељска заједница. То су били Београђани, то су били Срби православне и Мојсијеве вере. То су били заједнички браниоци своје отаџбине, који су у доцнијим ратовима за њу и заједнички гинули...

Оно старо дружељубље и пријатељство највидније се манифестовало о јеврејским фашанкама и маскарадама, када су наши позивани и имали приступа и у највиђенијим домовима Срба Мојсијеве вере. И тако су се заједнички проводили, као у једној великој породици... И то је тако трајало дуги низ година...

Нису се само заједнички проводили и веселили. И гинули су заједно кад их је позвала Отаџбина. И делили су свако зло и добро.

Као пример нека нам послужи пожртвовање браће Амар.

Када је надлежни командант за време првог балканског рата, приликом заузећа Урошевца (пређе Феризовића) упитао своје официре: ко жели први да уђе у Феризовић на челу одреда, тада се јавио Моша Амар, коњички потпоручник. И он је први ушао, али је ту своју храброст платио главом. Арнаути су га убили из заседе...

Два рођена брата, Мони и Давид, а Мошина браћа од стричева, такође млади сфицири, погинули су у љутим борбама, као још и други Јевреји.

Леп пример родољубља, хуманости и пожртвованости, оставила је пок. Нети Мунк, рођена Тајтацак, мајка доктора Мунка, војног лекара, а удова пок. Гутмана Мунка, бившег кројача, старим Београђанима познатог као кројача који је давао одело чиновницима на месечну отплату.

Нети Мунк била је добровољна ратна болничарка. Она је ступила у добровољачки одред 1885 године под командом ђенерала Хорватовића, да врши тешку дужност ратне болничарке, и својим радом, држањем и одушевљењем подизала је дух добровољцима.

Године 1912 и у Светском рату радила је по болницама, где је неуморно, заборављајући на себе, лечила и неговала тешке тифусне и колеричне болеснике. Одболовала је трбушни и пегави тифус и чим је оздравила продужила је свој хумани и патриотски рад. Умрла је 8 априла 1924 године у својој шездесетој години. Њену смрт сжалили су београдски листови у засебним чланцима и одали пуну пошту и признање овој родољубивој жени. Спровод је био

свечан. Испратили су је сви редови престоничког грађанства и претставници свих корпорација, војска и четници. Сахрањена је, по својој жељи, у јеврејском војничком гробљу, међу ратницима за које је имала љубав рођене мајке. Одликована многобројним одличјима, ова жена је испраћена као заслужна кћи свога народа...

Као први претседник општине помиње се Самуел Хаима Давичо. И онда су се даље ређали: Едија Були, Јаков Алкалај, Аврам Озеровић, Самуило Азриел, др. Соломон Алкалај, Рафаило Финци, Шемајо Демајо, др. Давид Алкалај, који је први од Јевреја добио титулу доктора права, др. Букић Пијаде и други.

Први јеврејски адвокат био је Давид Кoen, кога су за време окупације у светском рату ондашњи непријатељи обесили у нишком граду...

Јеврејско женско друштво старије је од Београдског женског друштва. На читаву годину дана пре но што је Катарина Миловук, прва директорка Више женске школе, успела да оснује Београдско женско друштво, основано је 1874 године Јеврејско женско друштво. То је било у опште прво женско друштво које је било основано у Србији.

Прва претседница Јеврејског женског друштва била је Тони Азриел. То је била прва жена са Запада у ондашњој малој јеврејској примитивној средини.

Рођена у Бечу, удала се у Београду за једног члана породице Азриел, једне од најугледнијих јеврејских кућа старог Београда. Интелигентна и отмена дама, зналац и страних језика, била је прва личност у јеврејским круговима. Она је уживала велико поштовање нарочито зато што је имала дивно васпитање и лепу душу а уз то пуна такта и ни мало гордости, те је брзо освојила све добре и примитивне жене, трудећи се да никада пред њима не истакне своја предимства и да их не потцени...

Такво признање и оцену добила је Тони Азриел, прва председница Јеврејског женског друштва, приликом друштвене педесетогодишњице... Прва потпредседница истога друштва била је Солчи Були, која је на том положају послужила пуне тридесет и три године...

Стари београдски Јевреји имали су у то доба још једну културну установу. То је било Српско-јеврејско певачко друштво, које је основано 1879 године.

Први председник тога друштва које је основано на две године пре оснивања београдског певачког друштва „Корнелије Станковић“, био је г. Аврам Меворах, који се још и данас налази у животу, а чија је кћи госпођица Пела А. Меворах, данашњи секретар управе Јеврејског женског друштва, које је већ ушло у 66 годину свога успешнога хуманог и патриотског рада.

Српско-јеврејско певачко друштво увек се радо одазивало позиву и суделовало је на концертним приредбама за хумане, патриотске и витешке циљеве...

Требало је да дође до светскога рата па да ја изучим два катихизма: црногорско-православни и римокатолички. Оба, дабоме, без мога претходног консултовања. И у обојим једна иста ствар ме грдно шокирала: бацање кривице на Јевреје за Христову земаљску судбину. То у толико већој мери што су све осуде чињене са једног врло уског, некако националног становишта. Као да је Исус рођен негде у Миријеву, Манчестру или Перпињану, а не у Витлејему. И као да маса која га је примила била себи за бога није била јеврејска, већ, рецимо, британска, хрватска или португалска. Идентификовали смо, напосто, јеврејски народ с јеврејским верским кнежевима и с јерусалимском чаршијом. Нисмо постављали дилему: или је Христ јеврејски секташ и у том случају је његова смрт интерна ствар јеврејског обрачуна, или је Христ екстранационалан, наш колико и јеврејски, и у том случају следује се идентификовати, кроз време и преко простора, с масом његових савремених следбеника, и у тој маси солидарисати се не само с Јеврејима већ првенствено с Јеврејима који су били његова духовна војска и до којих није кривица што нису постали и његова организована војска друштвене револуције. И чинило ми се, тада када су ме те ствари по мало мучиле, није од нас лепо што кривимо Јевреје за оно што је првенствено погодило Јевреје.

После све те ствари престале су да ме муче уколико су ми постајале јасне. И не бих се тога ни сетио

да ми не дође некако згодно да пређем на наше домаће Јевреје, на Јевреје с којима се сретамо на Дорћолу, с којима свој век векујемо.

По тој назови хришћанској логици следовало би да распалим по глави мога пријатеља Мошу Пијада првом приликом када га сретнем, што ми банка у којој је главна зверка Соломон Соломонијевић није, рецимо, пролонгирала меницу само с каматом, без отплате.

Само ни путем ове логике не следује ићи у бесконачност и изводити теориске закључке који не би увек били погодни за практичну употребу.

Све признајући, стриктно, право самоопредељења народа, до крајњих практичних последица, чини ми се да се овде не би требало постављати никакав јеврејски проблем нетрпељивости и мржње према некој нејеврејској, рецимо и аријевској толеранцији и љубави, јер то би значило покретање не питање националности већ питање расности.

Изгледа ми много правилније, управо једино правилно, посматрати ову ствар, данас, код нас, не кроз националну призму (која тако често зна да деформише слику проблема) већ кроз једну много елементарнију али и много поузданију, кроз призму којом треба посматрати односе људи у заједници.

Савршено ми је јасно да ће један део, и Јевреја и Нејевреја, бити одлучно противан оваквом гледању. Али ми је исто тако савршено равнодушно шта из тога може да настане као последица. Јевреји и Нејевреји до чијег ми је мишљења стало и стало ми да правилно мисле, не спадају, свакако, у тај табор. Њих бих желео да упозорим, уколико би били застрањени навијачким тумачењем и Талмуда и Јеванђеља, да је заиста одавно прошло време када вера, раса, па и нација треба људе да раздваја јер: Јосиф није имао браћу у синовима свога оца већ је браћу нашао у

туђем Мисиру. А сваки од нас је Јосиф, био Јеврејин или не, посматран очима које виде животне сварности.

У крилу овога народа који зна шта су патње, коме, можда, претстоје велика искушења у будућности, Јевреји, прогоњени народ трагичне прошлости, имају све услове за живот у коме би с нама часно делили добре и зле дарове судбине.

Сапутници наши кроз живот они треба јасно да виде да само једним путем можемо ићи заједно: путем друштвеног развоја. Ићи право, храбро, без странпутица — и без подвала. У противном сами ће бити криви. Ако вероломством буду стали да исписују нове, заиста излишне странице патњи сопствене историје, нека их не изненади што ће их народ, у својој борби за бољи живот, сматрати за народне непријатеље; нека ни за тренутак не рефлектирају на срдачност и дружбу једнога народа који се бори за своја права ако и сами, у тој борби, не умеју у сопственом стаду да разликују курјака од пастира.

Не сметају нама Јевреји. Напротив. Њихове изванредне способности морају да користе средини. Нема код нас мржње. Никада је није ни било. Ми не волимо мржњу. Сва права наша и за њих су права. Без ограничења, без изузетка било по коме основу. А међу првим дужностима, императивним: да уклонимо све препреке (без обзира чији ће особени интереси или предрасуде бити повређене) које су се испречиле на путу за бољи живот.

Друга књига Зборника мишљења
о јеврејском питању изаћи ће из
штампе почетком идућег месеца.

